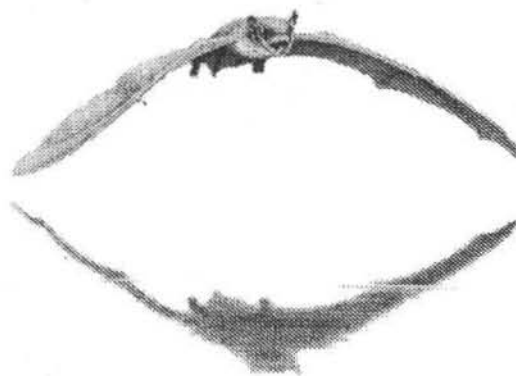

VLEERMUISWERK GROEP VZZ

NIEUWSBRIEF

N° 28
Jaargang 9
nummer 2
oktober 1997

themanummer presentatie Vleermuisatlas

De Nieuwsbrief is een uitgave van de Vleermuiswerkgroep Nederland van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) en verschijnt 4x per jaar.

ISSN 0928-3587

Redactie: Arjan Boonman, Martijn Boonman, Ludy Verheggen, Aldo VouÛte

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

Joan Childs, Kees Mostert, Paul Schoenmakers en Peter Twisk (illustraties)

Redactieadres: Ludy Verheggen
Breitnerstraat 57, 6165 VN GELEEN
Tel + faxmodem: (046) 4742357

Abonnement: Een abonnement kost minimaal f 17.50. U kunt abonnee worden door dit bedrag (of meer, u steunt daarmee de werkgroep over te maken op giro 6236600 van de Vleermuiswerkgroep Nederland te LEEUWARDEN.

Subscribing to the Newsletter from abroad: see page 22 for further details.

Losse nummers zijn verkrijgbaar door een briefje te sturen naar: VZZ, Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT. Losse nummers van de lopende jaargang kosten f 6.50, van eerdere jaargangen f 4.50.

Ledenadministratie: Juuk Slager, George Emersonstrjitte 59, 9088 BG WIRDUM.

Druk: Paverds Print Shop, VELP

VLEERMUISWERKGROEP NEDERLAND-VZZ

De vleermuiswerkgroep stelt zich ten doel de beoefening van de vleermuis-kunde in de meest uitgebreide zin door het stimuleren van veldonderzoek aan vleermuizen, het organiseren van onderzoeksprojecten en het geven van voorlichting en adviezen.

Vleermuiswerkgroep Nederland-VZZ
Lutherse Burgwal 24
2512 CB 's-GRAVENHAGE

Algemeen bestuur: Peter Lina, Rudy van der Kuil, Floor van der Vliet

1 Redactioneel

- 1 De presentatie van de Atlas van de Nederlandse vleermuizen - een terugblik
 - Jan Buys
- 2 Vrienden voor het leven
 - Wim Bongers
- 8 Lezen vleermuizen onze Atlas eigenlijk wel?
 - Herman Limpens
- 12 Een atlas alleen is niet voldoende
 - RWS Dienst Weg- en Waterbouwkunde
- 13 Vrijwilligers en vleermuisbescherming
 - Stichting IKL
- 15 Nut en noodzaak van vleermuisgegevens voor een gemeente
 - Dienst Milieu en Openbare werken, Arnhem
- 16 Monumenten en vleermuizen
 - Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Stichting Federatie Monumentenwacht Nederland
- 19 Vleermuizen in de landinrichting
 - Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden

19 Mededelingen

- 19 Stichting Vleermuisbureau; jaarverslag 1996
 - Ludy Verheggen

21 Verkoop artikelen

23 Adressen

Foto omslag: gewone Grootoorvleermuis hangend aan takje van Beuk (foto Ludy Verheggen)

Redactioneel

De presentatie van de Atlas van de Nederlandse Vleermuizen - een terugblik

Na jarenlang aanpopen was het 15 maart j.l. dan zo ver, de Atlas van de Nederlandse Vleermuizen kon de grote (boze?) wereld in. In deze Nieuwsbrief vindt u de teksten van al hetgeen er gesproken is. Daarover hoef ik dus niets te zeggen, anders dan dat de presentatie niet alleen feestelijk, maar ook inhoudelijk interessant was. We kijken terug op een zeer geslaagde presentatie. Het organisatie-team had alles goed voorbereid en liep tijdens de dag het vuur uit de sloffen. Een compliment is dat zeker waard, met aparte vermelding van onze persdienst: mediabreed is de Atlas voor het voetlicht gekomen. Ik dank hen op deze plaats voor de inspanning.

En dan is de Atlas er. De SVO is opgericht om het atlasproject mogelijk te maken. Dus de geschiedenis van de Atlas is die van de SVO. In de lezingen van de aartsvaders (Wim en Herman) van de Atlas elders in deze Nieuwsbrief vindt u een vrijwel complete geschiedschrijving. Wat ik op deze plaats wil onderstrepen, is het unieke van de Atlas.

Zo'n Atlas bestaat nergens ter wereld. Baanbrekend werk dus. Het is dan ook erg plezierig om uit binnen- en buitenland goede recensies en waarderende kritieken te ontvangen. De Atlas is een mijlpaal. Maar zoals dat met mijlpalen hoort te zijn, is dat geen eindpunt. Ik hoop dan ook van harte dat de Atlas een tussenstop is op weg naar een goede bescherming van vleermuizen. De Atlas biedt daartoe veel informatie, maar zal ook moeten inspireren tot meer onderzoek, meer inventarisaties (die kaarten lijken wel aardig compleet, maar meer in detail is er nog veel te doen!), goede monitoring en vooral gerichte inventarisaties voor specifieke vragen als Milieu-Effectrapportages. Niet neerzitten in genoegzaamheid dus.

Ik ga er vanuit dat de VLEN, de Stichting Vleermuisbureau, onderzoekers bij universiteiten en instituten, beleidsmakers, beleidsuitvoerders en beheerders deze uitdaging aangaan!

Jan Buys, voorzitter Stichting Vleermuis-Onderzoek

Het Vleermuis Atlas Project

Vleermuizen vormen een bijzondere groep binnen de zoogdieren omdat zij in staat zijn om te vliegen en zich op een bijzondere manier oriënteren in hun omgeving: door middel van ultrasoon geluid.

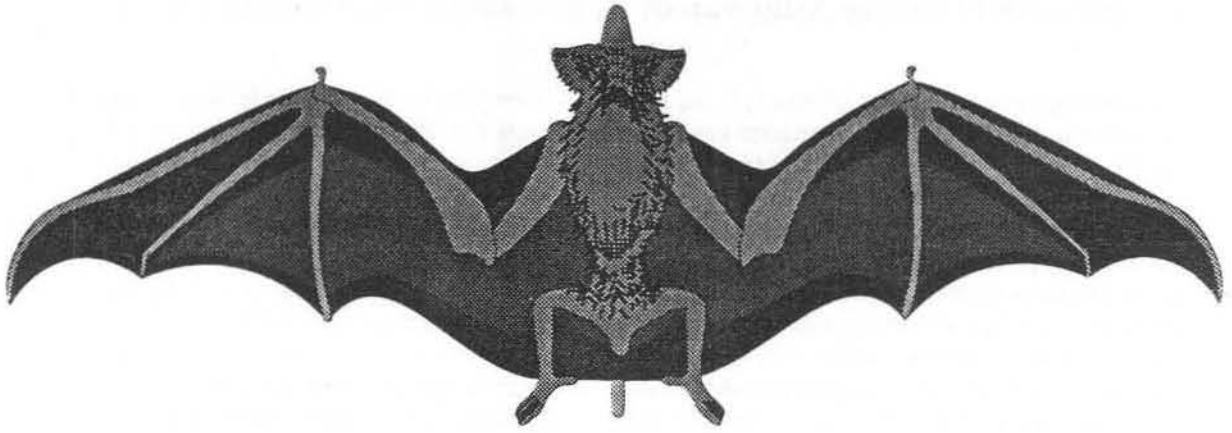
Tot voor kort waren vleermuizen dan ook een moeilijk te onderzoeken groep: zij konden alleen in hun verblijfplaatsen worden opgespoord. Omdat deze meestal slecht toegankelijk zijn voor mensen, was slechts ten dele bekend waar en hoe vleermuizen in de zomer leven. Van de winterperiode is dit beter bekend: dan zijn vleermuizen relatief makkelijk op te sporen tijdens hun winterslaap in grotten, kelders, bunkers en dergelijke. Dit gebrek aan kennis van vleermuizen bemlemde een goede bescherming van deze diergroep.

Sinds het begin van de jaren tachtig is het mogelijk om vleermuizen in hun zomerbiotoop op te sporen en te determineren. Dit gebeurt met zogenaamde batdetectors, apparaatjes die de ultrasone geluiden van vleermuizen omzetten in voor de mens hoorbare geluiden. Vleermuizen gebruiken de ultrasone geluiden om zich in hun omgeving te oriënteren en om hun prooi op te sporen.

De Stichting Vleermuis Onderzoek (SVO) is begin jaren tachtig opgericht om met behulp van batdetectors het vleermuisonderzoek en daarmee de bescherming van vleermuizen een nieuwe impuls te geven. Daartoe hebben we samen met de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN) een landelijk atlasproject opgezet. In dit project is in de periode tussen 1986 en 1994 een schat aan informatie verzameld over het voorkomen van vleermuizen in

Nederland en van de ecologie van vleermuizen in hun zomerbiotoop. Een groot aantal vrijwilligers (ca. 400) heeft aan deze inventarisatie meegewerkt. Het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij heeft het project in belangrijke mate financieel ondersteund. Het Prins Bernhardfonds, het Wereldnatuurfonds en enkele andere organisaties leverden eveneens financiële ondersteuning. De gegevens die het project heeft opgeleverd zijn opgeslagen in een groot data-bestand. Dit bestand heeft al een belangrijke rol gespeeld bij het tot stand komen van enkele documenten voor het natuurbeleid: 'De toestand van de natuur 2' en de 'Rode lijst van zoogdieren in Nederland'. Daarnaast heeft het project de bescherming van en het onderzoek naar vleermuizen in Nederland een sterke impuls gegeven. Het project was in internationaal opzicht uniek. Inmiddels worden in het buitenland (onder andere Duitsland) vergelijkbare projecten opgezet.

De in het Vleermuis Atlas Project verkregen informatie is gebundeld in de 'Atlas van de Nederlandse Vleermuizen'. De Atlas is geschreven door negentien auteurs onder redactie van Herman Limpens (die ook het Vleermuis Atlas Project heeft opgezet en gecoördineerd), Wim Bongers en Kees Mostert. De redactie en auteurs werden ondersteund door een tiental vrijwilligers en een betaalde kracht. De productie van de Atlas werd mogelijk gemaakt door het Wereldnatuurfonds, de Landbouwuniversiteit Wageningen, de Nederlandse Spoorwegen, het J.C. van der Huchtfonds en de Martina de Beukelaar Stichting, het K.F. Heinfonds en het VSB Fonds.

Vrienden voor het leven

Rede van de ex-voorzitter en mede-oprichter van de Stichting Vleermuis-Onderzoek, Wim Bongers, bij het aanbieden van de Atlas van de verspreiding en de ecologie van vleermuizen in Nederland

Vandaag is dus de Vleermuisatlas verschenen. Een heuglijke gebeurtenis, waar we trots op zijn, want het resultaat mag gezien worden. Naast trots en blijdschap is er vooral ontroerende voldoening van het tot stand komen van dit project. De Atlas is het resultaat van een enthousiaste en kameraadschappelijke samenwerking van ongeveer 14 jaar van zéér veel mensen. De contacten met de vele vleermuisliefhebbers gedurende deze periode heeft een aantal vriendschapsbanden doen ontstaan, waar ik heel gelukkig mee ben: vrienden voor het leven.

Op het titelblad staan de namen van drie mensen. Dat wil niet zeggen, dat zij het boek geschreven hebben en ook niet, dat zij het boek gemaakt hebben. De Atlas is geschreven door een twintigtal mensen, die allen in de Atlas worden genoemd. Hebben zij dat boek gemaakt? Ja én nee! Want er werkten totaal wel vierhonderd mensen mee en zij staan allen in de Atlas genoemd. Er zijn 398 namen genoemd. Van hen is de Atlas.

Hoe is de Atlas dan wel tot stand gekomen? Ik kan de verleiding nauwelijks weerstaan om U dat allemaal precies te vertellen en daar de rest van de dag mee te vullen. Maar ik moet kort zijn. Daarom zal ik U een korte schets geven.

Het begin

Ik ben verbonden aan de Vakgroep Natuurbeheer van de Landbouwniversiteit Wageningen. En in biologie, genaamd Herman Limpens, met de wens onderzoek te doen over geluiden van vleermuizen. Het onderzoek over gedrag en levenswijze van vleermuizen aan de Rijksuniversiteit Utrecht werd juist opgeheven door het beëindigen van de Dierecologie en ook bij het Rijksinstituut voor

Natuurbeheer (thans Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek) werd op dat moment geen vleermuisonderzoek meer gedaan. Daar was tijd noch geld voor.

Herman toog daarom naar de Landbouwniversiteit in Uppsala in Zweden, waar hij ervaring opdeed bij prof. dr Ingemar Ahlén met het inventariseren van vleermuizen met behulp van bat-detectors. Ik ga ervan uit, dat iedereen weet wat bat-detectors zijn. Deze ervaring leidde tot het idee om de vleermuizen in Nederland in kaart te brengen. Welnu, dit vereist een nadere toelichting.

Verspreiding van zoogdieren

In 1971 kwam de eerste atlas uit over de verspreiding van zoogdieren in Nederland (Van Laar, Trommel & Van Wijngaarden, 1971). Deze atlas was gebaseerd op hetgeen er toentertijd aan gegevens in archieven en publikaties voorhanden was. Vanzelfsprekend was deze atlas daardoor verre van compleet. Van sommige zoogdieren was veel bekend. Zoals, bijvoorbeeld, van de dieren die tot het 'jachtwild' gerekend werden (overigens is deze benaming niet door biologen verzonnen). Maar wat betreft andere zoogdieren, zoals de mollen, die eigenlijk overal wel te vinden zijn, vertoont de verspreidingskaart grote witte plekken, doordat daarover gewoon geen gegevens waren vastgelegd. De verspreiding van de vleermuizen is natuurlijk zeer fragmentarisch en geeft niet zozeer de verspreiding van de vleermuizen weer, maar veeleer de activiteiten van de vleermuisonderzoekers, vooral in de wintermaanden, omdat winterslapende vleermuizen dan op sommige plaatsen goed te inventariseren zijn.

In 1982 begon de Veldwerkgroep van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) daarom een inventarisatieproject Faunistiek Zoogdieren Nederland (Glas, 1981). In 1992 verscheen de Atlas van de Nederlandse Zoogdieren (Broekhuizen et al., 1992) Deze atlas is voor alle zoogdieren gebaseerd op

inventarisaties in het veld, behalve de vleermuizen. In 1993 wisten wij reeds, dat de gegevens van vleermuizen voor deze atlas ook wéér fragmentarisch zouden zijn, en in 1986 meldde de Nieuwsbrief van de Contactgroep Zoogdierinventarisatie dan ook: "De vleermuizen zijn buiten beschouwing gelaten, omdat ze zo moeilijk te inventariseren zijn" (CZI, 1986). Inderdaad bleek bij de verschijning van deze atlas, dat de kennis over de verspreiding van de vleermuizen in Nederland nog steeds gebrekkig was. Alle gegevens berustten weer op toevallige vondsten van (meestal dode) vleermuizen of van vleermuisverblijfplaatsen, meestal toegankelijke winterverblijfplaatsen en enkele zomerkolonies. Gegevens over de verspreiding in de zomer ontbraken bijna helemaal. Ook de atlas van Glas (1986) van de Nederlandse vleermuizen tussen 1970 en 1985 is op deze manier samengesteld.

Toen nu Herman uit Zweden terugkwam en het idee opperde om met behulp van vleermuisdetectors de verspreiding van vleermuizen in hun zomerkwartieren in Nederland in kaart te brengen, was dat dus een excellent idee. Vooral ook, doordat in deze tijd betaalbare, handzame vleermuisdetectors in de handel werden gebracht.

In dezelfde periode ontstond er een kleine groep mensen, die in kampen van de Jeugdbonden voor Natuurstudie en in inventarisatiekampen van de VZZ, maar ook in allerlei andere bijeenkomsten, mini-detectors inzetten om vleermuizen te zoeken, en bediscussieerden hoe er methodisch mee te inventariseren viel. Hier denk ik bijvoorbeeld aan Peter Twisk, Kees Mostert, Alphons van Winden, Wouter Helmer, Rogier Lange, Jo van der Coelen, Zomer Bruyn en natuurlijk Herman Limpens. Degenen, die ik hier per ongeluk niet noem vraag ik excuus.

In 1984 belegden wij in Wageningen een bijeenkomst om de mogelijkheden en beperkingen van onderzoek met detectors te bepraten. Voor velen ging hier een wereld open! In 1985 organiseerden wij een workshop in Groesbeek, waarbij allerlei vleermuissoorten tin het veld bekeken werden. Hier ontmoetten wij voor het eerst Wouter Helmer, die, onafhankelijk van hetgeen anderen hadden gedaan, als student in Nijmegen, reeds in 1982 met behulp van een mini-detector vliegroutes van vleermuizen in kaart had gebracht in een bosgebied bij Nijmegen (Helmer, 1982). Wouter was dus de eerste pionier!

In hetzelfde jaar organiseerden we een workshop in Zeeland (Jan-Piet Bekker dient hier te worden genoemd), waar we postten op strategische posities om vleermuizen te horen en vliegroutes van watervleermuizen te volgen. Het was hier, dat met de groep werd besloten dat het de moeite zou lonen een landelijk project te organiseren om de verspreiding van vleermuizen in hun zomerkwartieren in kaart te brengen. En hier maakten Herman en Wouter afspraken voor het maken van de Handleiding voor het inventariseren en determineren van Nederlandse Vleermuizen met behulp van batdetectors (Helmer, Limpens & Bongers, 1987), die voor veel mensen de

eerste kennismaking was met het werken met detectors.

Zo ontstond er geleidelijk een kerngroep, die met vallen en opstaan pionierde met detectors in het veld, en steeds meer begreep van het gedrag en de levenswijze van vleermuizen.

Herman en ik besloten toen om een proefproject uit te voeren en in 1985 inventariseerden Herman Limpens en Marijke de Jong de vleermuizen in de omgeving van Wageningen (het kaartblad 39F van de Topografische Kaart van Nederland werd daartoe uitgekozen). De resultaten (De Jong & Limpens, 1985) gaven ons de overtuiging dat een vleermuisatlas van geheel Nederland haalbaar moest zijn, maar ook dat het nodig was om de methodieken van inventariseren te ontwikkelen en deze kennis verder uit te dragen.

De Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN)

Om dit idee te realiseren moest er veel gebeuren. Geen der Nederlandse universiteiten had de mogelijkheid dit project onder haar hoede te nemen en ook het Rijksinstituut voor Natuurbeheer had daar toen geen mogelijkheid voor. Zij misten daardoor een unieke kans een belangrijk project in huis te halen. Samen met Herman Limpens, Aldo Voûte en Peter Lina heb ik in 1986 de Stichting Vleermuis-Onderzoek (SVO) opgericht.

Herman en ik hebben een projectvoorstel opgesteld, getiteld: "Atlas van de oecologie en de verspreiding van de Nederlandse vleermuizen in hun zomerbiotopen". Dit hebben wij aangeboden aan het Prins Bernhard Fonds (PBF) en aan het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) beide organisaties zegden hun medewerking toe.

De juist-genoemde kerngroep vormde het begin van een vleermuiswerkgroep. Deze groep groeide in enkele jaren tot een actieve, enthousiaste en deskundige groep van ± 400 vrijwillige medewerkers. Dat is niet zonder slag of stoot gegaan, want in het begin was er bij de zogenaamde 'vleermuis-autoriteiten' een groot wantrouwen jegens inventarisaties die met batdetectors waren gedaan. De door ons georganiseerde workshops en weekends, waarin werd onderzocht en gedemonstreerd wat er met detectors kon worden gedaan, hebben langzaam maar zeker de traditionele vleermuis kennisbolwerken doorbroken.

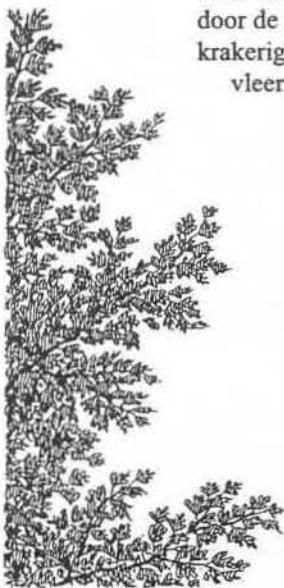
Door inventarisaties voor het Staatsbosbeheer en consulenschappen Milieu, Fauna en Natuurbeheer in

Limburg en Overijssel (1986) kreeg Wouter Helmer de mogelijkheid het zoeken naar vleermuiskolonies in een aantal bosgebieden in praktijk te brengen en zijn ervaringen te vergroten. Dat was van enorm belang, omdat daarmee vele sceptici overtuigd werden van de mogelijkheid van de bat-detector.

In 1987 is het project eigenlijk begonnen. De ons bekende mensen die zich voor vleermuizen interesseerden, werd gevraagd aan het project deel te nemen. In het veld werden met recorders geluiden verzameld voor een referentie-collectie. We zochten aansluiting bij de Jeugdbonden voor Natuurstudie en bij de Veldwerkgroep van de VZZ. Terreinbeheerders van Provinciale Landschappen, van Natuurmonumenten, van het Staatsbosbeheer en Provinciale consultants (NMF) werden benaderd: we gaven demonstraties met detectors en drongen aan op inventarisaties van hun terreinen.

Eind 1987 hielden we een speciale Atlas-dag, de eerste in een reeks van jaren. Hier werden goed-doordachte en goed-voorbereide voordrachten gehouden over de methodieken van het batdetectorwerk. En hier werden ervaringen uitgewisseld en gedeeld. Vanaf toen organiseerde de SVO jaarlijks een bijeenkomst voor alle medewerkers van het Vleermuis Atlas Project (VAP), die soms wel door 120 mensen werden bezocht. In verband met de organisatie van deze zogenoemde VLEN-dagen dient de naam van Kris Joosten met erkentelijkheid te worden genoemd.

De vleermuiswerkers werden gestimuleerd om excursies te houden in hun eigen omgeving en om eigen provinciale werkgroepen te vormen. Herman heeft er bewust naar gestreefd met de werkers van het eerste uur open discussies te voeren over zijn vermoedens over de mogelijkheden, maar ook over zijn twijfels. Het delen van ideeën en ervaringen stond hierbij voorop. Steeds weer ging hij met deze werkers het veld in en talloze keren werd hij opgebeld door enthousiaste mensen, die hem vertelden: "Nu heb ik weer wat merkwaardigs gehoord", en door de telefoon lieten ze hem krakerige opnamen horen van vleermuisgeluiden, gemaakt met minidectors en goedkope walkmans.

Hierop volgden dan lange discussies over hetgeen er opgenomen was. Later gebruikten we computers met speciaal daarvoor ontwikkelde analyse-programma's om problemen op te lossen.

Een open houding van vertrouwen en respect maakte een snelle ontwikkeling mogelijk van de techniek van het determineren en inventariseren. De mensen die wij aantrokken waren weliswaar geheel verschillen aan elkaar, maar zij hadden allen een passie gemeen voor de spannende stilte en de rust van de nacht. Er gebeurden ook avontuurlijke dingen, waar ik lang over zou kunnen vertellen, maar daar is het hier de plaats niet voor. Ook hebben we veel plezier gehad en veel gelachen.

Ik kan U verzekeren, dat het een avontuur is de witte plekken op de kaart in te kunnen kleuren, doordat we op alle plekken in Nederland hebben gekeken. Systematisch werden alle atlasblokken, provincie na provincie afgezocht. landelijk zagen we de verspreidingsbeelden groeien.

Er is door ons bewust gekozen voor het werken met vrijwilligers in plaats van met een team van professionele deskundigen. Dat was voor het Prins Bernhard Fonds een doorslaggevend argument om ons een subsidie te verlenen. Weliswaar zijn vrijwilligers minder gestructureerd en minder systematisch aan het werk, maar tezamen hadden zij veel oren en ogen in het veld, waardoor de ontmoetingskans met zeldzame vleermuizen en zeldzame gedragingen werd vergroot.

Voor het eerst werden vleermuizen systematisch bestudeerd door zulk een grote groep van veldwerkers. Binnen Nederland is dit geen nieuw fenomeen. De planten en de vogels in de eerste plaats, maar ook de amfibieën en reptielen, later de loopkevers, de dagvlinders en de kleine nachtvlinders gingen ons voor. Binnenkort volgen de sprinkhanen en krekels. Kortom: er is een Nederlandse traditie op dit gebied. Maar, in veel andere landen lijkt het onmogelijk dit voor elkaar te krijgen en wordt er met jaloeze blikken naar ons gekeken!

Door het groeien van de groep werd het later moeilijker om met iedereen ervaringen uit te wisselen, maar de open samenwerking en het zoeken naar nieuwe mogelijkheden is gebleven. Dat maakte de Vleermuiswerkgroep tot een heel bijzondere club. Dat mee te maken maakte de Atlasperiode voor mij een buitengewone ervaring, waar ik met plezier en erkentelijkheid op terug kijk. Natuurlijk waren er ook wel problemen, maar die verhinderden niet dat er goed werd samengewerkt. Dat leidde ertoe, dat alle vleermuis-onderzoek onder één noemer werd gebracht, namelijk onder de Vleermuiswerkgroep Nederland. Zoals U in de Atlas kunt lezen is de Stichting Vleermuis-Onderzoek opgericht om de Vleermuisatlas mogelijk te maken. Nu de Atlas er is, wordt de stichting dan ook opgeheven. De Vleermuiswerkgroep blijft echter bestaan en is nu onderdeel van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming. Dat is

een goeie zaak, want daar hoort de Werkgroep vanzelfsprekend ook thuis.

De organisatie van het project

Het determineren van vleermuizen met behulp van batdetectors is de basis van de Atlas. Omdat niet iedereen zich een bat-detector van f450,- kan veroorloven heeft de SVO van het Ministerie LNV subsidies gekregen voor de aanschaf van, in eerste instantie 100 en later nog eens 100 bat-detectors. Via het Wereld Natuur Fonds kwamen daar nog eens 30 bij. Hierdoor werd het fenomeen "leendetector" mogelijk. Dat was voor het project een geweldige stimulans.

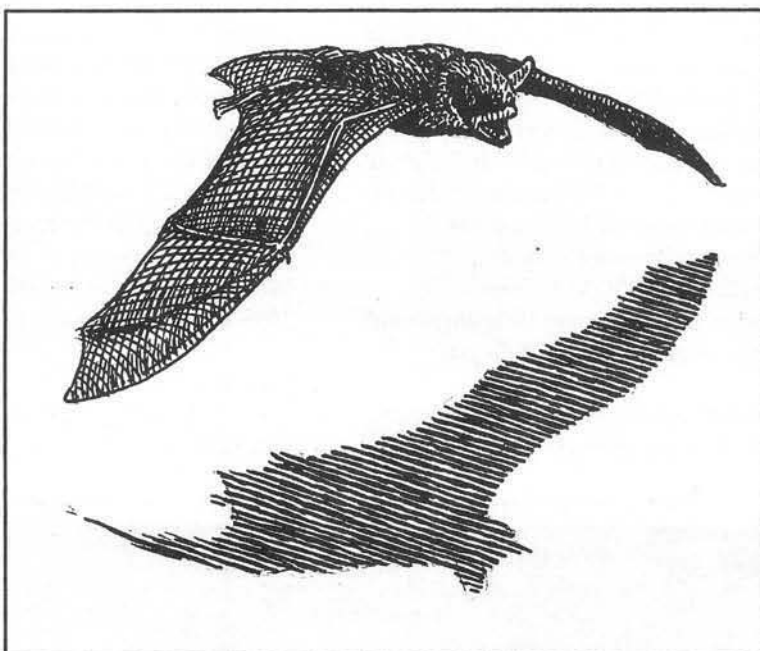
Uit de enthousiaste vleermuisliefhebbers, die zich bij de werkgroep als waarnemers aanmeldden, is een aantal kaderleden naar voren gekomen, die zich mede-verantwoordelijk voelden voor het welslagen van het project. Dit kader leverde voor iedere provincie een

centrale persoon, die de functie vervulde van provinciale coördinator of "proco". Dezen fungeerden als een soort van ledenraad (proco-overleg), die bij belangrijke beslissingen werd geraadpleegd. De coördinatoren hadden bovendien de verantwoordelijke taak om de waarnemers in de provincie te enthousiasmeren, te begeleiden, de gegevens te verzamelen, te controleren en door te geven aan

Herman, die deze centraal verwerkte in het gegevensbestand van het Vleermuis Atlas Project. Dat was een grote klus, zowel voor de proco's als voor Herman. De eind-verwerking vond plaats op het voormalige Biogeografisch Informatiecentrum, het BIC, dat inmiddels helaas weer ter ziele is.

Ik wil hier graag nog even stil staan bij de werkwijze van Herman Limpens als landelijke coördinator. Als landelijk coördinator wist Herman op uitzonderlijke wijze mensen te enthousiasmeren, maar ook hen te betrekken in de organisatie door verantwoordelijkheden te delen en te delegeren, zodat iedereen zich helemaal betrokken voelde bij de organisatie van het Vleermuis Atlas Project. Het is vooral hieraan te danken, dat het project een succes werd en dat er in de werkgroep een zeer collegiale samenwerking was tussen de waarnemers.

De achtergronden van Herman's motivatie stoelden op drie zaken. In de eerste plaats is Herman bijzonder geïnteresseerd in vleermuizen. Hij weet daar dan ook erg veel van, doordat hij er veel over gelezen heeft, veel erover heeft nagedacht en veel met andere vleermuiskundigen, in binnen- en buitenland, daarover van gedachten heeft gewisseld. Ik mag wel zeggen, dat hij op het gebied van de ecologie van vleermuizen en van vleermuisgeluiden één der meest deskundigen op de wereld is. In de tweede plaats gaat de bescherming van vleermuizen Herman erg ter harte. Zijn vleermuiswerk is voor een belangrijk deel gericht op het beschermen van deze diergroep. Zijn overtuiging is, dat je alleen vleermuizen kan beschermen, wanneer veel mensen enigszins op de hoogte zijn van wat vleermuizen eigenlijk zijn. Ten derde: Voor zeer veel mensen vormen vleermuizen een onbekende en griezelige diergroep, waar je maar zo min mogelijk mee te maken kan hebben. Deze houding wil Herman doorbreken door

het geven van voorlichting, want vleermuizen zijn werkelijk heel interessante dieren, die voor het merendeel bovendien nog zeer 'aaibaar' zijn. door nu zoveel mogelijk vleermuisliefhebbers te mobiliseren wordt dit streven bevorderd.

Daardoor komt het dat de Atlas niet een éénmans werk is geworden, maar het resultaat is van de inspanning van

een groot aantal mensen. Wij allen hebben het samen gedaan. De resultaten zijn door een twintigtal auteurs, het Atlas-Team, neergelegd in de Atlas, die nu zal worden uitgereikt.

Bestuurlijk werk

In de loop der jaren heeft een aantal mensen zijn schouders onder het project gezet om dit bestuurlijk en organisatorisch in goede banen te leiden. Dat waren niet steeds dezelfde mensen. Je zou het een *estafette* kunnen noemen. De fakkel is steeds weer doorgegeven. Zij die in het begin belangrijk bijgedragen hebben zijn, bijvoorbeeld, niet dezelfde, die de presentatie hebben voorbereid. Van die laatsten ken ik zelf sommigen niet. Ik kan hier niet verder over uitweiden. Ik wil echter graag dat U weet, dat een Atlas-project een gigantische hoop werk genereert. Ik kom daar straks op terug. Maar één naam wil ik uitdrukkelijk hier noemen. Die van Jan

Buys. Het zou niet onbillijk zijn, als U straks zijn naam met watervaste viltstift op de buitenkant van Uw exemplaar van de Atlas zou schrijven.

In 1987 verscheen de eerste Nieuwsbrief. Herman was de eerste hoofdredacteur, Jo van der Coelen en Hans Hollander volgden en nu is dat Ludy Verheggen. De redacteurs verdienen een pluim, vooral Ludy, die dit werk nu reeds jaren met grote nauwgezetheid en enthousiasme doet, wat de kwaliteit van dit tijdschrift zeer ten goede is gekomen.

De VLEN en de wetenschap

Bij het inventariseren van de verspreiding van vleermuizen in Nederland zijn veel gegevens over de biologie en de levenswijze van deze interessante diergroep ontdekt. Wij leerden veel van elkaar en aan elkaar, en we leerden zó veel, dat we het belangrijk vonden om de verworven kennis aangaande de methodiek verder uit te dragen. er werd, bijvoorbeeld, vastgesteld, dat lijnvormige landschapselementen (lanen, heggen, houtwallen, windsingels etc.) voor de oriëntatie heel belangrijk zijn.

Vanaf 1989 werden ook ecologische onderzoeken gedaan door studenten in het kader van hun studie aan een universiteit of hogeschool. Totaal werden dat er meer dan 20. In 1988 formuleerden we een onderzoeksvoorstel over de betekenis van de lijnvormige landschapselementen voor de Landbouwuniversiteit en het Rijksinstituut voor Natuurbeheer. Dit onderzoek is inmiddels uitgevoerd door Ben Verboom, wiens proefschrift dit jaar verschijnen zal.

Terecht trots op onze onderzoeksresultaten, boden we in 1988 de organisatoren van het 5^e Europese

Vleermuissymposium, dat in 1990 in Denemarken werd gehouden, aan om een batdetector-workshop te organiseren. Dat is niet gelukt door tijdgebrek van de organisatoren van dit Symposium. Daarom besloten we om het zelf te doen

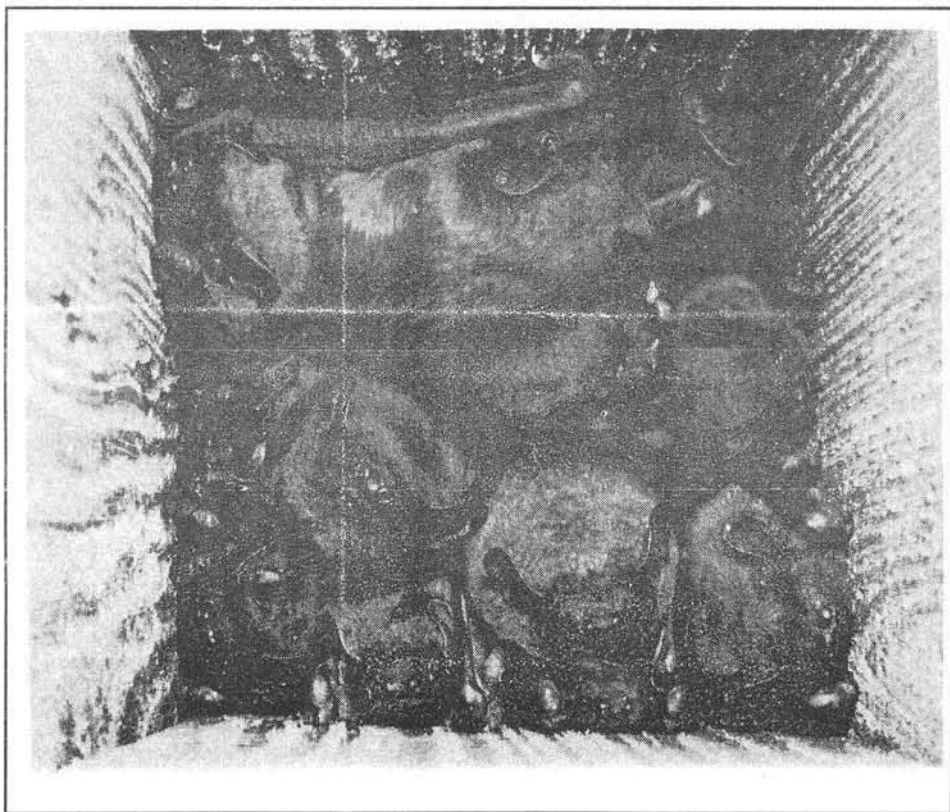
In juli van het jaar 1991 organiseerden wij in Gorssel een Europese Batdetector Workshop. Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij maakte dit financieel mogelijk. Alle ons bekende vleermuisonderzoekers in Europa hebben wij hiervoor uitgenodigd. Er namen 47 mensen uit 12 verschillende landen aan deel. Dankzij de zwoele zomernachten en de medewerking van een tiental kaderleden werd dit een groot succes. De bijna onmenselijke inspanning van Kees Kapteyn, die de technische uitvoering op zich nam, verdient afzonderlijke vermelding. Hij redigeerde ook de proceedings op voortreffelijke wijze. We huurden 30 fietsen en we leerden verschillende buitenlanders hoe zich daarmee door het landschap te verplaatsen. In vier nachten werden 36 vleermuiskolonies ontdekt (Kapteyn K., 1993b). Pas aan het eind van de workshop werd het verschillende deelnemers duidelijk, dat wij deze kolonies niet van tevoren wisten! De internationale samenwerking heeft hierdoor een geweldige impuls gekregen en er werd besloten deze workshop iedere drie jaar te herhalen, aansluitend op de Europese Vleermuis Symposia, om ervaringen en gegevens uit te wisselen. In 1993 vond de Workshop plaats in Spanje en in 1996 in Luxemburg. In 1999 komt de workshop in Polen.

Aantal waarnemingen

De Atlas is gebaseerd op zo'n 50.000 waarnemingen. Gemiddeld, zo hebben we becijferd, kostte elke gemelde waarneming 3 uur aan werk. Namelijk aan het voorbereiden van kaarten, kampen, en veldwerk, formulieren invullen en controleren, en het controleren van bestanden en kaarten. Totaal zijn dat 150.000 uren of, omgerekend, 76½ mensjaar.

Betaalde opdrachten

Het is van ons een bewuste strategie geweest om betaald opdrachten te verkrijgen voor het inventariseren van gebieden in het kader van beheersplannen, herinrichtingen en Milieu-Effect-Rapportages. Dat was omdat vleermuizen en

vleermuisbescherming volgens ons verdienen dat er nu eens niet alleen maar naar planten en vogels wordt gekeken, en omdat goede, half-professionele vrijwilligers daarmee een kans kregen zich te ontwikkelen. zij droegen voor de Atlas veel gegevens aan. Hun ontdekkingen kregen vaak aandacht van de lokale pers en daarmee werden weer nieuwe vrijwilligers in de regio aangetrokken. Dit soort opdrachten werkten heel stimulerend op provinciale en regionale vleermuiswerkgroepen.

Betaalde medewerkers

Als basis voor het Vleermuis Atlas Project diende de tewerkstelling van Herman Limpens, aanvankelijk als gewetensbezwaarde militaire dienst, betaald door het Prins Bernhard Fonds, later (1988) betaald door het Ministerie van LNV.

In 1990 kwam Jeroen Reinhold daar als tweede gewetensbezwaarde bij, ook betaald door het Prins Bernhard Fonds, als medewerker educatie en publiciteit, en in 1991 werd Minne Feenstra eveneens met geld van het Prins Bernhard Fonds als gewetensbezwaarde aangesteld. Ik benadruk dat het héél bijzonder is dat het Prins Bernhard Fonds driemaal achtereenvolgend een dergelijke subsidie toekent.

In 1992 was Hans Hollander drie maanden in dienst van de SVO voor diverse bestuursondersteunende werkzaamheden. Betaald of niet, werkten verder achter de schermen mee Ludy Verheggen, Hans Hollander en Johan Thissen.

Op 31 december 1993 liep Herman's aanstelling af. Hij werd toen vrijwilliger en bleef landelijk coördinator. In 1994 kreeg hij een opdracht van de Naturschutzbund Deutschland voor een vergelijkbaar Atlasproject in de deelstaat Nedersaksen waar hij nu woont. De afwerking van ons Atlasproject kreeg een enorme vertraging. Daarom hebben we in 1995 besloten een redactie-medewerker aan te trekken en het is aan het vastberaden beleid en het financieel inzicht van Jan Buys te danken dat dit ook is gelukt!

Annette van Berkel trad in 1996 toe als redactie-medewerker en heeft met voortvarendheid en grote inzet van energie en tijd het redactionele werk in een stroomversnelling gebracht. Het op één lijn krijgen van 20 redacteuren, het zogenoemde atlasteam, is een niet te onderschatten onderneming en prestatie! Ieder auteur heeft natuurlijk een eigen stijl en vaak voorkeur voor een eigen spelling en eigen jargon. Om dat eenheid in te brengen is Kees Klaver aan het werk gezet, die tevens ook de spelling onder handen nam.

Bijdragen in natura

Vermeld dienen te worden het voormalige Biogeografisch Informatiecentrum (BIC) van het Informatie en Kennis Centrum (IKC) van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, dat huisvesting verleende, het drukken en de verzending van de Nieuwsbrief jarenlang financierde en andere faciliteiten verzorgde. Veel waardering gaat uit naar de medewerkers van het IKC.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft de kaarten voor de Atlas om niet vervaardigd. Daar zijn wij het CBS zeer erkentelijk voor. De kaarten zijn van hoge kwaliteit. Bij het maken van deze kaarten zijn Rombout de Wijs en vele anderen betrokken geweest.

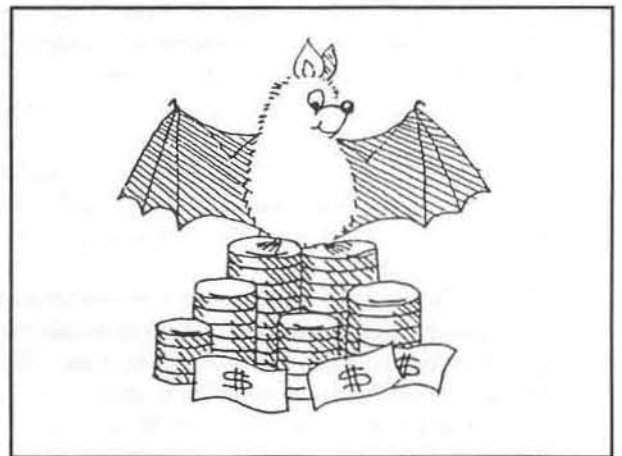
Foto's en tekeningen

De Atlas is prachtig geïllustreerd door Peter Twisk, die niet alleen een unieke tekenaar is, maar ook een groot kenner van vleermuizen. Niemand anders had deze tekeningen kunnen maken dan hij. De sfeer van het nachtelijk gebeuren is bijzonder goed weergegeven. Verschillende fotografen uit eigen kring, maar ook van daarbuiten, leverden de fraaie foto's Ik noem Zomer Bruijn, Kamiel Spoelstra en Jan Buys.

Betaald en onbetaald werk

Het Atlasproject heeft meer dan f955.535,= gekost. Hierbij zijn de betaalde opdrachten niet meegerekend. Wij hebben globaal een berekening gemaakt van de hoeveelheid tijd, die door ons in de Atlas is geïnvesteerd. En het gaat hier om de niet-betaalde tijd. Dat is natuurlijk natte-vingerwerk en van enige nauwkeurigheid kan geen sprake zijn, doordat wij hiervan geen notities hebben gemaakt. Waarom hebben we dan toch geprobeerd dat te doen? Omdat wij U graag een indruk willen geven van de geweldige inspanning die het maken van een Atlas vergt. Wij hebben daarom een tijds-schatting gemaakt en deze 'omgerekend' naar geld. Want in onze wereld is geld een meetlat waar alles mee gemeten kan worden. Wij hebben de uren omgerekend naar gulden door ieder uur met 15 gulden te honoreren. Dat is niet te duur betaald, zou ik zeggen. Totaal is 120 mensjaar besteed. Dat is ongeveer 240.000 (236.719) uur x f15,= (= meer dan 3½ miljoen gulden; f3.550.785,=). Dat is dus bijna vier maal (3,72 x) zoveel als het miljoen dat door alle geldschietters is bijeengebracht (f955.535,=). Ons aandeel bedraagt dus ongeveer 2 miljoen méér.

De subsidiegevers zijn terecht trots op hun financiële bijdragen aan de Atlas. De belangrijkste daarvan zijn het Ministerie (f575.469,=) en het Prins

Bernhard Fonds (f 221,000,-), die tezamen bijna 8 ton aan het VAP bijdroegen. Wij zijn de overheid erkentelijk voor het geld dat zij in dit project heeft geïnvesteerd, maar in aanmerking genomen wat wij er met ons allen hebben bij gelegd, past haar een zekere bescheidenheid. Dat wilde ik wel even gezegd hebben. Ik heb in 1994 in Lelystad gezegd, dat de overheid voor een kwartje op de voorste rij zit en dat wil ik hier graag herhalen. van de natuurliefhebbers wordt verwacht, dat zij hun gegevens voor een prikje beschikbaar stellen en dat gebeurt ook, omdat wij begaan zijn met het lot van de natuur. Dat wij Herman aan het buitenland verloren vind ik een blamage voor het Nederlandse overheidsbeleid.

Tot besluit

Welnu, vandaag is het allemaal achter de rug. De Atlas is gedrukt en we kunnen er niets meer aan veranderen. Dat zouden we nog wel willen, want, de zorgvuldige waarnemer zal zien dat er nog wel wat te verbeteren valt. Maar, dar wil ik het nu niet over hebben.

De Atlas is klaar en dat is een reden tot feest en daarom zijn we hier bij elkaar.

Ik kan U verzekeren, dat de Atlas-periode een boeiend deel uit mijn leven is geweest. Ik heb er veel van geleerd en dat geldt niet alleen voor mij. Door het enthousiasme en door de collegialiteit van de vleermuis mensen is deze periode immer een stimulans geweest tot groter inspanning dan redelijkerwijs verwacht mocht worden. Dat geldt eveneens niet alleen voor mij. Ik begon met de vriendschapsbanden die in deze periode zijn gelegd of bestendigd en daar wil ik mee eindigen. Vrienden voor het leven! Dat geldt de vleermuizen, maar vooral ook de leden van de Vleermuiswerkgroep Nederland. 's-Avonds laat, 's-nachts en zelfs 's-morgens vroeg trokken wij er op uit om vleermuizen waar te nemen, te volgen en te tellen en vaak ook hun verblijfplaatsen op te sporen. Vele uren hebben we samen in het veld doorgebracht. Vele uren hebben we vergaderd en gepraat. Samen hebben we gefeest. Ik ben hen erkentelijk voor hun vriendschap. De VLEN wens ik dan ook geluk met de publikatie van de Atlas en nog een lang en vruchtbaar leven toe!

Lezen vleermuizen onze Atlas van de Nederlandse Vleermuizen eigenlijk wel?

*Samenvatting van voordracht Herman Limpens,
coördinator Vleermuis Atlas Project*

In het begin van de jaren tachtig hoorde ik als jonge biologiestudent een lezing over zoogdieren van dr. Anne van Wijngaarden, in een serie over de teloorgang van de Nederlandse natuur. Dat was voor mij een indrukwekkende serie, omdat tal van oudere corifeën uit de Nederlandse natuurbescherming gevraagd was te vertellen wat er sinds hun jeugd veranderd was en wat daar de oorzaken van waren. Schrikbarende verhalen.

In deze serie kwam steeds weer aan de orde dat we van veel natuurlijke systemen, en van veel planten- en diergroepen niet echt wisten hoe het er voor stond. Geen gegevens! Wat de vleermuizen betreft bleek dat niet veel meer bekend was dan de schrijnende achteruitgang die zich aftekende in winterverblijven en op kerkzolders. Het probleem bij de vleermuizen was, dat er weinig of geen geschikte inventarisatie-methoden bestonden. Je kon niet zomaar, zoals bij vogels met verrekijkers, het landschap ingaan en kijken welke vleermuissoorten voorkomen.

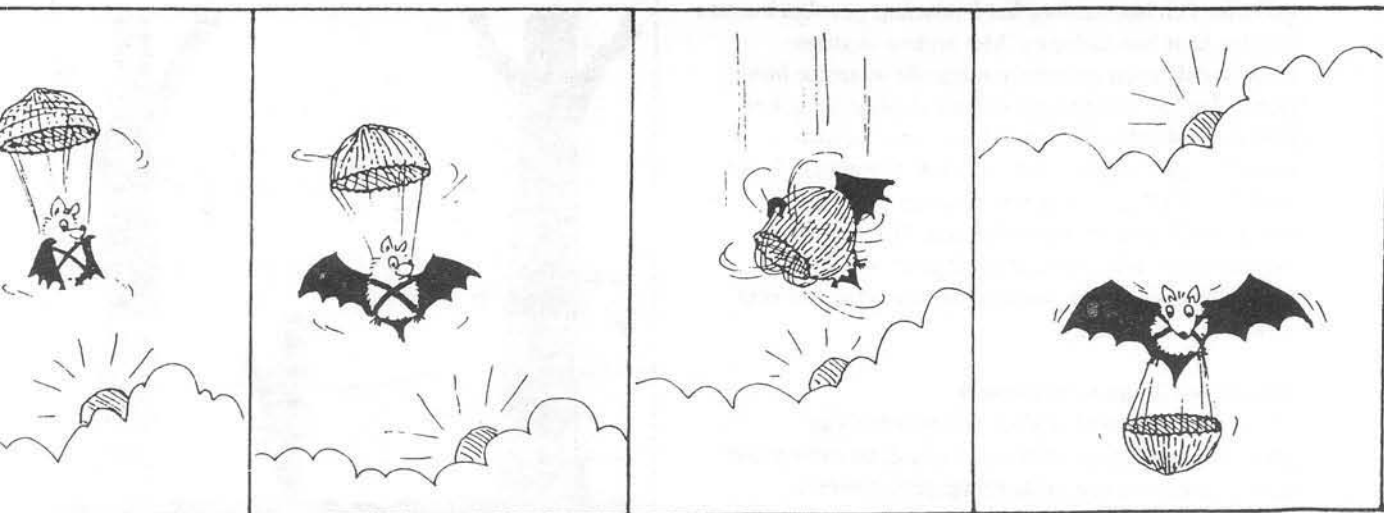
Ik was geïnteresseerd in het fenomeen geluid en in de echo-locatie van vleermuizen en kwam zo in aanraking met artikelen van prof. Dr. Ingemar Ahlén. Die was in Zweden bezig te proberen jagende vleermuizen in hun jachtgebied met behulp van vleermuisdetectors te determineren, om zo het voorkomen van soorten in gebieden te bestuderen.

Determineren en inventariseren van vleermuizen in het landschap dus! Daar ben ik achteraan gegaan.

Terug in Nederland ontstond al snel samenwerking met diegenen die gefascineerd waren van het werken met detectors. Nadat we enige jaren ervaringen in het veld verzameld hadden, stelden we ons - nu dertien jaar geleden de vraag: "Zou het mogelijk zijn, het voorkomen en de verspreiding van de vleermuizen in Nederland met behulp van vleermuisdetectors actief te onderzoeken?". Op dat moment zijn we, zonder het antwoord op die vraag te weten, aan een zeer ambitieus project begonnen. Nu, na veel inspanning, en na veel spannende en leuke avonturen, weten we dat het mogelijk was. Nu, 13 jaar later, ligt er een Atlas en hebben we een project en veel schrijfwerk achter de rug, waarin een grote groep mensen in Nederland een heleboel over vleermuizen geleerd heeft!

Het is een mooi boek geworden, waarop we met z'n allen terecht trots mogen zijn. Maar dit boek, deze Atlas, was eigenlijk bedoeld als middel tot vleermuisbescherming. Met het behalen van de eindstreep van het Vleermuis Atlas-Projekt moeten we ons daarom de vraag stellen: "Lezen vleermuizen onze Atlas van de Nederlandse Vleermuizen eigenlijk wel?".

Dat doen ze natuurlijk niet, wat jammer is,

want zo leren ze nooit wat goed voor hen is! Het is zelfs realistisch, er van uit te gaan, dat veel mensen die in hun dagelijkse doen en laten de mogelijkheden hebben het potentieel uit de Atlas in concrete bescherming van vleermuizen om te zetten, deze Atlas niet zomaar uit zich zelf zullen lezen! We zijn dus wat vleermuisbescherming betreft nog niet aan de eindstreep! Wij zullen er werk van moeten maken om dit boek **over** vleermuizen om te zetten in een boek **voor** vleermuizen. Wij, mensen die de gegevens hebben verzameld, die de Atlas hebben geschreven en actief zijn in organisaties als VLEN en VZZ, zullen er voor moeten zorgen dat de Atlas gelezen wordt. Dat beleidsmakers en terreinbeheerders de ideeën en mogelijkheden die uit het Vleermuis Atlas-Project voortvloeien oppakken en omzetten in strategieën voor vleermuisbescherming, en vleermuisonderzoekers en beschermers, kansen geven het potentieel aan kennis dat uit dit project is voortgekomen verder te ontwikkelen.

We zijn dus wat vleermuisbescherming betreft nog niet aan de eindstreep! Wij zullen er werk van moeten maken om dit boek **over** vleermuizen om te zetten in een boek **voor** vleermuizen. Daarom meteen bij deze gelegenheid aan alle aanwezige vertegenwoordigers van overheid en terreinbeheerders deze oproep:

Lees de Atlas,

weeg ook de belangen van vleermuizen mee bij uw beslissingen en geef ons de kans onze Nederlandse vleermuizen te beschermen!

We moeten bij dat lobbywerk onze argumenten goed op een rijtje hebben. Als steun in de rug wil ik daarom proberen te schetsen wat het belang is van deze vleermuisatlas voor de vleermuisbescherming. Het gaat daarbij niet alleen om het boekwerk, maar om het hele Atlasproject. Het gaat om de opzet van het project, met daarin de ontwikkeling van inventarisatie-methoden en de opzet van een netwerk van geschoolde waarnemers,

het bijeengebrachte bestand aan verspreidingsgegevens en ecologische gegevens en uiteindelijk de uitwerking van veel nieuwe kennis over verspreiding en ecologie in *de atlas van de nederlandse vleermuizen*.

Ontwikkeling van methoden

Doordat wijzelf er zo lang en zo intensief aan gewerkt hebben, lijken voor ons in Nederland, de wijze waarop we geïnventariseerd hebben en nog inventariseren, en de wijze waarop het project georganiseerd werd inmiddels heel gewoon. Maar de vele ontmoetingen met vleermuisveldwerkers uit het buitenland laten me steeds weer zien dat wat wij met ons allen ontwikkeld hebben echt uniek en vooruitstrevend genoemd mag worden.

Belangrijk was de gelijktijdige ontwikkeling van het zoeken van vleermuizen (het inventariseren) en het herkennen van vleermuizen (het determineren)! Na het pionierswerk van Ingemar Ahlén, hebben wij de mogelijkheden en vaardigheden om vleermuissoorten aan hun geluid, vliegbeeld en vlieggedrag te herkennen, vanaf 1985 enorm ontwikkeld! Het herkennen van soorten zoals de Ruige dwergvleermuis en de Meervleermuis werd op basis van onze ervaring mogelijk! Maar dat ging niet vanzelf. We gingen naar buiten, luisterden en keken. En steeds weer konden we dat wat we in het donker hoorden en zagen met de juiste soort in verbinding brengen door vleermuizen te vangen of te bekijken bij hun kolonies. Dat het ons zo goed lukte kolonies op te sporen bleek dus van groot belang voor het opbouwen van onze vaardigheid de soorten te herkennen!

Vleermuizen passen voortdurend hun geluid en gedrag aan de jachtomgeving aan, en stellen ons zo voortdurend voor raadsels. Door heel veel avonden en nachten in het veld bezig te zijn met het waarnemen van vleermuizen, leerden we de enorme verscheidenheid aan geluid en gedrag van de soorten kennen en konden we steeds beter, uitzonderlijke geluiden en gedragingen met de juiste soort verbinden.

We ontdekten hoe vleermuizen het landschap gebruiken en hoe ze door het landschap gevolgd kunnen worden naar hun kolonies. Met andere woorden ontwikkelden een effectieve methode waarmee hun jachtgebieden, vliegroutes en kolonieplaatsen actief genventariseerd kunnen worden, en niet slechts toevallig, passief gevonden worden! Een methode die sinds het VAP, gelukkig ook meer en meer ter voorbereiding van beheersplannen, Milieu Effect Rapportagen en landinrichting ingezet wordt en waar internationaal in workshops en publicaties veel aandacht voor bestaat.

Een netwerk van waarnemers

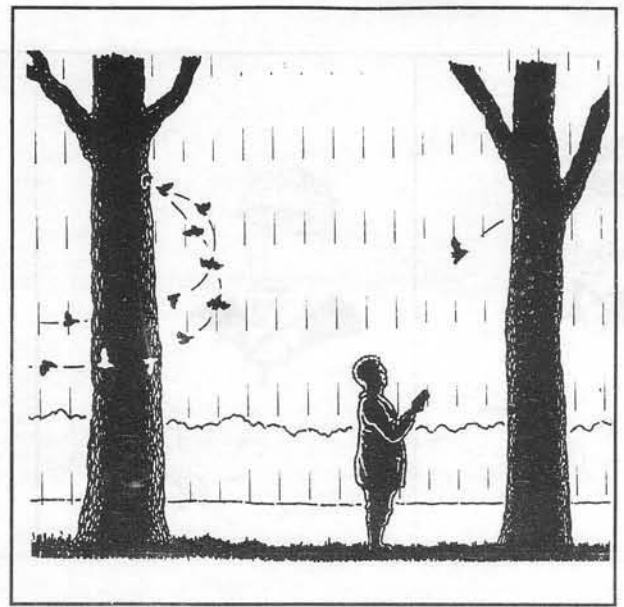
Er werd met het VAP een netwerk van provinciale coördinatoren opgebouwd, en samen met hen lukte het om een grote groep gemotiveerde vrijwilligers te scholen in het determineren en inventariseren en met hen heel nachtelijk Nederland te doorzoeken! Deze gestructureerde aanpak met vrijwilligers lijkt, als je kijkt naar het werk van SOVON, de Vlinderstichting, RAVON, FLORON etcetera voor Nederland heel gewoon. De collega's in het buitenland bekijken dat echter met jaloezie blikken. Nergens wordt de natuur - of dat wat er van over is - zo goed in kaart gebracht als in Nederland. Waarschijnlijk werkt hier het economische principe dat vooral dat wat zeldzaam is waarde heeft!? Bovendien is Nederland in vergelijking met de ons omringende landen erg vol en hebben we gewoon verhoudingsgewijs veel natuurliefhebbers per vierkante meter natuur!

Het gegevensbestand

Met dit netwerk van vrijwilligers hebben we niet zomaar zoveel mogelijk vleermuiswaarnemingen verzameld, maar er naar gestreefd alle atlasblokken te onderzoeken. Dat is behoorlijk goed gelukt, en daarom geven onze kaarten een goed beeld van de "echte" verspreiding van onze vleermuizen en niet slechts van de verspreiding van wat er bekend is, of de verspreiding van de waarnemers!

Er waren in de periode kort voor het Atlasproject nauwelijks jachtgebieden en slechts een handvol kolonies van de Meervleermuis bekend. Nu hebben we een goed beeld van de verspreiding van deze soort en kennen we al meer dan 36 kolonies en kraamkolonies. Bedenk daarbij dat je alleen dat kunt beschermen wat je ook kent! Elk van deze "koloniestippen" op de verspreidingskaart vertegenwoordigt een stelsel van verblijfplaatsen, verbindingroutes en jachtgebieden, dat we nu met concrete beschermingsmaatregelen kunnen proberen veilig te stellen. Wat zouden we beschermen wanneer we het merendeel van deze kolonies gewoon niet zouden kennen!?

Maar het gaat niet alleen om veel of weinig stippen op de kaart. Het gaat erom, dat je pas kunt zien met welke landschapstypen en biotopen de verspreiding samenhangt, als je een echt goed beeld van de verspreiding hebt. En dat je pas dan de verspreidingsgegevens kunt herleiden tot eisen die een

soort aan haar leefomgeving stelt.

Bovendien gebruiken vleermuizen een complex van verschillende "deel-leefruimten" waaraan ze verschillende eisen stellen: winterverblijven, zomerverblijven - kraamkolonies, paarverblijven, verbindingroutes, jachtgebieden. Het goede beeld van de verspreiding en de koppeling van het "wat" aan het "waar", vormen de basis voor een analyse van de samenhang tussen de verspreiding van een soort en het landschap. Zo'n analyse moet de basis vormen voor een effectieve, op de soort gerichte beschermingsstrategie.

Door het VAP kennen we ook voor de andere soorten een enorm aantal concreet te beschermen kolonies en landschappen en ontstaat er voor al die soorten de mogelijkheid hun specifieke eisen aan de leefomgeving te ontrafelen! Het gegevensbestand waarop deze atlas is gebaseerd heeft daarmee een enorm potentieel in zich. **Die kans moeten we benutten!** Eén voorbeeld: We vonden grote aantallen boomkolonies, tal van concrete objecten die beschermd kunnen worden dus. Maar je bent er niet met het beschermen van individuele bomen. Een kolonie vleermuizen gebruikt niet één boom, maar een stelsel van bomen waartussen voortdurend gewisseld wordt en bovendien worden bomen op een gegeven moment gewoon te oud en vallen dan toch om, ondanks beschermende maatregelen. Het belang van ons grote bestand aan vleermuisbomen bestaat dan ook uit het inzicht dat het ons kan geven in hoe en waar vleermuisbomen in het landschap staan. Alleen zo kunnen we de stap maken van het beschermen van vleermuisbomen naar het beheren van een landschap waarin vleermuisbomen een kans krijgen.

Uitwerking in een atlas

Daarover kan ik kort zijn, want de Atlas is inmiddels tastbaar. De waarde van een uitwerking van onze gegevens in kaarten en een beschrijving van de verspreiding spreekt voor zich. In het kader van de beschrijvingen per soort is echter een zeer uitgebreid

literatuuronderzoek gedaan. De ecologische informatie uit al deze literatuur is samengevat en vergeleken met de Nederlandse bevindingen uit het VAP. Ook dit is een enorm "gegevensbestand" dat als basis kan dienen voor beschermingsstrategieën. Zo vormt de Atlas ook een onmisbare bron van directe informatie en literatuurverwijzingen voor wie meer wil weten.

Van inventarisatie naar monitoring

Gelukkig wordt er in Nederland beleid en beheer uitgevoerd met als doel de natuurwaarden die we nog hebben te beschermen en bevorderen. Om te weten of je daarbij op de goede weg bent, zul je de aantalsontwikkeling van bijvoorbeeld vleermuizen moeten vervolgen. Maar voordat je de vleermuizen op een transect, de aantallen roepende mannetjes, de aantallen uit uit kolonies uitvliegende vleermuizen, of de aantallen in winterverblijven kunt tellen, moet je natuurlijk eerst weten, waar je moet zijn. Inventariseren gaat dus altijd vooraf aan monitoring.

Een netwerk van "beschermers"

Bij de opbouw van het waarnemersnetwerk probeerden we, via kranten, radio en televisie, geïnteresseerde vrijwilligers te werven. Daardoor kwamen de vleermuizen en de mensen die zich daarmee bezig houden steeds weer in het nieuws. De waarnemers gingen vervolgens overal inventariseren en navragen en naspeuren, en ook lezingen, excursies en tentoonstellingen organiseren. Hierdoor kwam de buitenwereld steeds weer in aanraking met het feit "dat er vleermuizen zijn" en met het feit "dat een steeds grotere groep mensen de bescherming van deze diergroep kennelijk belangrijk vindt".

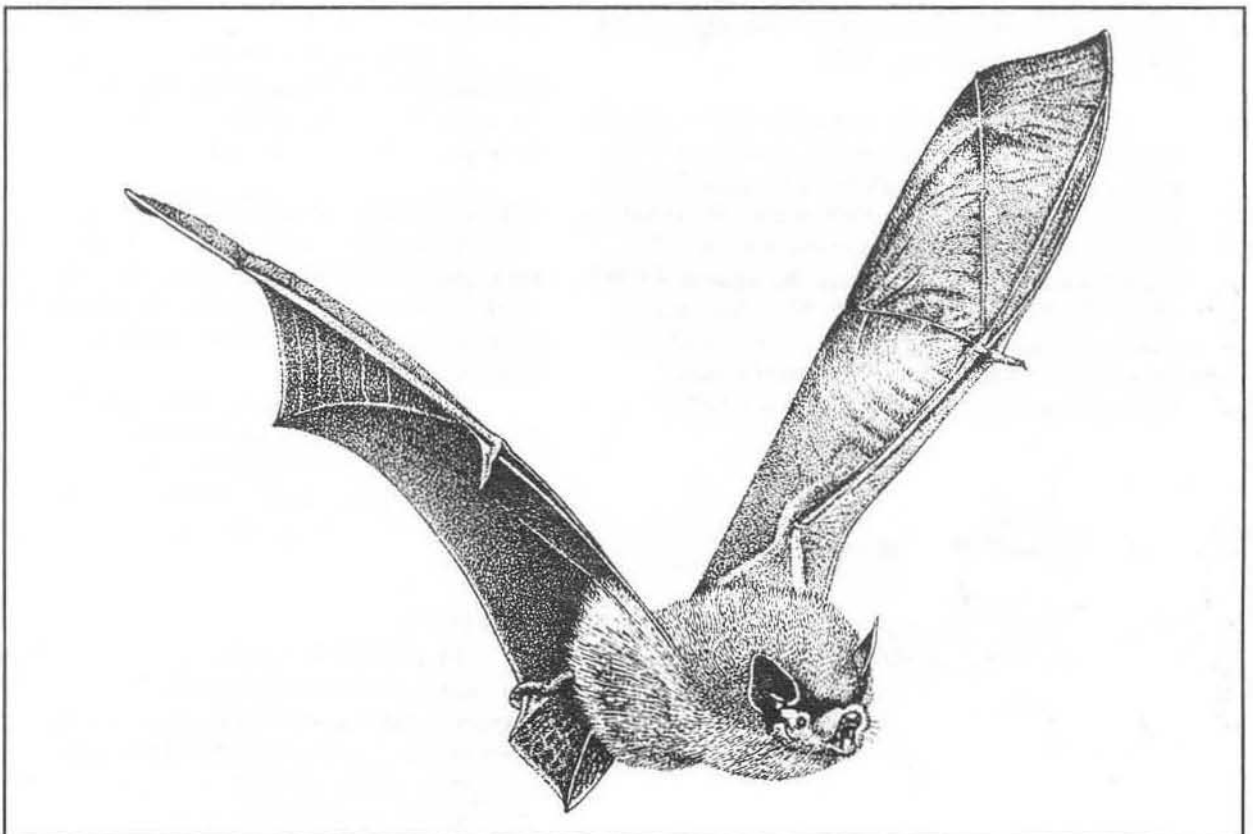
En dat laatste is een van de belangrijkste krachten in de bewustwording die we met natuur-educatie nastreven.

Het "netwerk" heeft zo tevens een belangrijke katalysator-functie voor leken. Zij realiseren zich veel sneller dat "een probleem met vleermuizen" ook "een probleem voor de vleermuizen" is, en zullen deze probleemgevallen veel makkelijker melden, waardoor er actie ondernomen kan worden.

Bovendien zijn de mensen, uit dit tot in de regio vertakt netwerk, die aan de bel trekken wanneer ze zien dat er ergens oude bomen gerooid gaan worden, of dat door de aanleg van een weg verbindingsroutes voor vleermuizen doorsneden zullen gaan worden, voedselrijke jachtgebieden verloren dreigen te gaan enzovoorts. En zijn het deze mensen die met de regionale en lokale overheden en terreinbeheerders aan de uitvoering van beschermingsstrategieën kunnen werken.

Ik hoop dat ik in deze korte uiteenzetting duidelijk heb kunnen maken dat het Vleermuis Atlas Project zonder meer van zeer grote waarde is geweest en nog kan zijn voor de bescherming van vleermuizen. Ik hoop dat velen die meegewerkt hebben zullen blijven meehelpen de positieve stroom die door het VAP ontstaan is in beweging te houden!

En ik wil graag van deze gelegenheid gebruik maken al die prachtige mensen met wie ik heb mogen samenwerken aan dit fantastische project, en met wie ik al die prachtige avonturen en ontdekkingen heb mogen beleven, te bedanken. Ik heb het coördineren van het Vleermuis Atlas Project als een voorrecht genoten!

Een atlas alleen is niet voldoende

ir G.J. (Hans) Bekker
programmaleider Ontsnippering, Rijkswaterstaat,
Dienst Weg- en Waterbouwkunde

De Atlas van de Nederlandse Vleermuizen is gereed gekomen. Wat heeft een organisatie als Rijkswaterstaat daaraan?

Gegevens over vleermuizen gebruiken we op drie manieren. De meest voorkomende manier is in de milieu-effectrapportages, daarnaast bij de realisering van maatregelen voor vleermuizen, zoals het aanleggen van winterverblijfplaatsen en ten derde bij onderzoek zoals inzake de relatie tussen waterverontreiniging en de invloed op vleermuizen. Deze drie manieren wil ik in mijn bijdrage in omgekeerde volgorde langslopen.

Laatstgenoemd onderzoek is een poging in een oriënterend onderzoek na te gaan in hoeverre verontreiniging n oppervlaktewateren via muggenlarven en muggen ophoging kent van bepaalde stoffen bij de predator, de watervleermuis. Voor dit soort relaties is specifiek onderzoek nodig waarbij het gebruik van de Atlas slechts bij de start van zo'n onderzoek speelt.

In het kader van medegebruik van waterstaatswerken, of noem het een aanzet tot compensatie, zijn winterverblijfplaatsen gerealiseerd. Atlasgegevens maken duidelijk voor welke soorten je zoiets kan doen en wat je ervan kunt verwachten. Met die achtergrond zijn nu meer dan 10 kunstmatige verblijfplaatsen gebouwd. Bij de vragen naar het gebruik en naar de verbeteringen is zeker nog aandacht van vleermuisspecialisten gewenst.

De meeste Atlasgegevens zullen worden gebruikt in het kader van de planning en dan denk ik met name aan het gebruik in Milieu Effect Rapportages (MER's). Drees en Huitema hebben in 1996 een studie gedaan naar het gebruik van fauna-gegevens in MER's. Ze hebben daartoe 24 MER's onderzocht, waarvan 4 RWS MER's. In de 24 MER's waren in 30% vleermuizen punt van aandacht. Dit percentage was bij de 4 RWS MER's 75%. Voor vogels lag dit geheel anders. Daarvoor waren de percentages 905 resp. 100%.

Verder naspeuren bij diverse ander MER's binnen RWS leerde me dat vleermuizen als aandachtsgroep na bespreking vaak bewust zijn geschapt. De waarde van de gegevens leken te beperkt. Op vragen als 'zijn er gegevens?' was het antwoord steeds negatief. In veel gevallen zijn meer indirect via de vegetatie en landschaps-ecologische informatie uitspraken gedaan over vleermuizen. Waarom worden gegevens van vogels wel veel gebruikt? Dat heeft te maken met de volgende achtergronden:

- al lange tijd zijn er veel en goede gegevens beschikbaar van vogels;
- er is een goede ingreep-effect-relatie bekend voor broedvogels langs rijkswegen;
- op basis van deze ingreep-effect-relatie is een algemeen bruikbare voorspellingsmethode ontwikkeld;
- gebleken is dat met deze instrumenten de gegevens over broedvogels te gebruiken zijn bij de berekening van oppervlakten voor compensatie.

Wat voor broedvogels beschikbaar is ontbreekt blijkbaar voor vleermuizen en ook bij vele andere faunagegevens. De Atlas is een goede stap voor het gebruik, ook bij MER's binnen Rijkswaterstaat, maar daarbij zijn enkele kanttekeningen te maken:

A BASISGEGEVENS

Er zullen steeds up-to-date gegevens nodig zijn; het bijhouden van inventarisatie-gegevens is daarvoor essentieel. Is aanlevering van basisgegevens ook voor de langer termijn veilig gesteld?

B INFORMATIEVERWERKING/ -VERSTREKKING

Veelal betreft het slechts kwalitatieve informatie; het kwantitatieve ontbreekt daarbij geheel. De gegevens zijn beschikbaar op uurhokniveau. De aanwezige, meer gedetailleerde gegevens, moeten op kilometerschaal beschikbaar zijn

Het gebruik zal toenemen als de gegevens op een standaardmanier kunnen worden aangeleverd; veelal is het plangebied voor een MER daarvoor de basis. Aanlevering op een standaardmanier maakt dat vleermuisgegevens vergelijkbaar zijn met andere gegevens

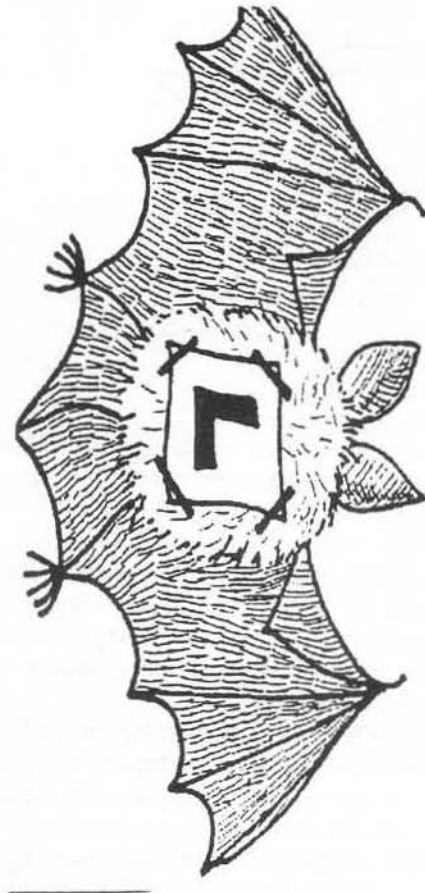
C METHODEN

Er ontbreekt een goede ingreep-effect-relatie en een daarop gebaseerde methode om beschikbare gegevens eenduidig en kwantitatief te kunnen interpreteren. Algemeen wordt aangenomen dat de geleidende functie van lijnvormige groenstructuren voor zoogdieren door auto(snel)wegen volledig verdwijnt

(MER Rijksweg A73). In termen van maatregelen kom je in MER's tegen: het aanbieden van vervangende routes via aanplant van bossages om zodoende te voorkomen dat vleermuizen de weg oversteken (MER Rijksweg A4 Delft-Schiedam)

Wie heeft een taak bij de verbetering van het gebruik van al deze gegevens?

- Voor het aanleveren van basisgegevens blijven individuen en gegevensleverende organisaties als de Vleermuiswerkgroep Nederland, de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en anderen nodig.
- Allereerst gaat het om de faciliterende structuur om allerhand gegevens op vergelijkbare wijze te presenteren. De initiërende rol hiervoor ligt m.i. in de eerste plaats bij het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, waarbij betrokkenheid vanuit de ministeries voor Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu, en Verkeer en Waterstaat, ieder vanuit hun taak bij het instrument MER, gewenst is. De diverse gegevens-leverende organisaties kunnen hierbij als het gaat om interpretatie zeker ook nog een duidelijke bijdrage leveren.
- Voor kennis over de effecten van de ingreep op vleermuizen blijven de initiatiefnemers van de ingreep verantwoordelijk. In deze zal een organisatie als Rijkswaterstaat zeker een taak hebben. Maar ook allerlei bijdragen vanuit specialisten zullen nodig blijven.

Vrijwilligers en vleermuisbescherming

*Jan Kluskens
Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen
in Limburg*

Vleermuizen lijken de schijn tegen te hebben. Hun nachtelijke activiteiten, en voor velen angstaanjagende verschijning, maken hen niet echt populair. Dit leidde ertoe dat menige vleermuis een ontmoeting met mensen niet na kan vertellen. Deze negatieve schijn en de vijandige houding ten opzichte van vleermuizen kan echter omgezet worden in een positieve houding. Vleermuizen boeien mensen. Vanwege hun geheimzinnigheid, onbekendheid en ook wel hun ongrijpbaarheid wekken ze onze belangstelling of misschien ontzag. Toegankelijke informatie als de Atlas kan ertoe bijdragen dat men een andere houding aanneemt.

De stichting IKL coördineert en stimuleert vrijwillig landschapsbeheer en voert achterstallig landschapsbeheer uit. Met een verandering van de

houding alléén is de stichting niet tevreden. Wij willen de betrokkenheid omgezet zien in uitgevoerd werk! Wij worden door groepen, verenigingen en organisaties benaderd of we benaderen die groepen zelf. Vaak blijkt dat allerlei groepen best wel werk, geld en energie willen steken in natuurprojecten, als hen maar een duidelijke vraag of concreet project voor ogen wordt gehouden.

Bij het aanbod van een 'vleermuizenproject' reageren groepen in eerste instantie vaak terughoudend. Later blijken zij zich graag in te zetten voor dit soort projecten. De aanvankelijke onbekendheid en onbemindheid slaan om: "Zeg ons wat we moeten doen...". Als uitvoeringsgerichte stichting zijn we dan precies waar we moeten zijn.

De stichting was zelf al bij de inrichting van vleermuisverblijven betrokken vóór er hierbij vrijwilligers werden ingezet. Ervaringen werden opgedaan met cultuurhistorische objecten als kalkovens, een ijs-, een kruut- en een grafkelder, bunkers en kleine gangen. Hierbij was steeds het doel de

cultuurhistorische waarde van het object veilig te stellen én het geschikt te maken voor overwinterende vleermuizen. Na oplevering worden deze objecten jaarlijks door leden van het Natuurhistorisch Genootschap op vleermuizen gecontroleerd. De lijst van objecten die zijn opgepakt is al groot. Elk project is door de uitvoerende groep op een andere manier afgewerkt. Wel is er steeds sprake van samenwerking tussen meerdere partijen.

Het IVN Maas en Niers is één van de Limburgse groepen die uitblinken. De daadkracht van deze groep is enorm. Toen de vereniging bezig was met het werk aan enkele vennen en poelen werd het idee geboren om twee winterverblijven in het vele grondwerk op te nemen. Het materiaal voor één verblijf werd via kennissen verkregen. Bedrijven sponsorden in natura materialen voor een tweede verblijf. Ook de gemeente nam een deel van het materiaal voor haar rekening. Na oplevering van het project werd een lezing met excursie voor de afdeling verzorgd, waar zich toen spontaan een vleermuizenwerkgroep oprichtte.

Een vogelaar/kraanmachinist uit Horst-America die hoorde dat vleermuizen met uitsterven bedreigd worden en wist dat ze oneraardse winterverblijven nodig hebben, besloot bij boeren afgeschreven putringen op te halen en deze in te graven op een geschikte plaats. Dit heeft tot een winterverblijf van 18 meter lengte (18 putringen) in de Schadijkse Bossen geleid. Al het werk werd door de machinist en een vriend uitgevoerd. Staatsbosbeheer gaf toestemming voor de aanleg van het verblijf in zijn gebied.

Het IVN Weert e.o. richtte samen met Landgoedkampen van de ANWB twee winterverblijven in. De middelen werden via de gemeente verkregen. De benodigde menskracht werd door de Landgoedkampers geleverd. In één van de verblijven werden het afgelopen jaar (eerste jaar na opleveren) al 14 grootoren geteld. Andere IVN-afdelingen richtten verblijven in, in Belfeld, Beek en Spaubeek.

De Juniorkamer Roermond is een serviceclub die menskracht en geld ter beschikking stelde voor de

inrichting van een kelder van een in de oorlog opgeblazen villa. Deze serviceclub voert met haar leden projecten uit onder het motto: "learning by doing". De gedachte dat er werk uitgevoerd kon worden voor de bescherming van vleermuizen sprak hen zo aan dat ze, ondanks hun onbekendheid met vleermuizen, toch voor dit project kozen. Naast het werk dat de leden zelf uitvoerden werd ook een aannemer via één van de sponsors ingezet. Deze zorgde voor het metselwerk. De deur werd via een machinefabriek geleverd die overigens ook een mooie in ijzer gegoten plaquette voor het verblijf regelde.

De Tafelronde Valkenburg realiseerde op vergelijkbare wijze een bietenkelder-vleermuisverblijf. Ter gelegenheid van de afsluiting van het schooljaar van een LTS werden twee bunkers in Swalmen ingericht. Toegangsluiken werden vooraf op school gemaakt, en leerlingen en docenten zorgden voor het constructie- en metselwerk.

De Rangers van het Wereldnatuurfonds Heerlen (jeugdgroep) namen het uitruimen van een volgestorte bunker voor hun rekening. Via een keten van vele kinderhanden werden enkele kubieke meters zand en puin uit de bunker gehaald. Vervolgens werd door de Stichting IKL een 'vleermuisdeur' geplaatst.

Bij diverse projecten die door organisaties als IKL, Rijkswaterstaat, gemeenten en anderen werden uitgevoerd zorgden vrijwilligers voor advies en begeleiding.

Ook op het gebied van vleermuiskasten zijn vrijwilligers actief geweest. De consultantschappen Natuur- en Milieu-educatie Limburg en Brabant organiseerden samen met vrijwilligers van IVN en Natuurhistorisch Genootschap excursies voor bezoekers van campings die bij de Recron zijn aangesloten. De excursies maakten deel uit van een themaweek waarbij alle activiteiten die door de campingmedewerkers waren georganiseerd iets met vleermuizen te maken hadden. Naast enkele creatieve activiteiten waren er een speurtocht, een tombola en zelfs een Vampire Love-Night. De opbrengst van de tombola werd door de campings aangevuld en werd besteed aan de productie van vleermuiskasten die op de campings opgehangen zijn. Het initiatief van een IVN-er uit Landgraaf om vleermuiskasten op te hangen en deze maandelijks te controleren leidde al tot een enorme berg gegevens over de aanwezigheid van vleermuizen.

Inmiddels heeft de Stichting IKL via de Provincie Limburg van het ministerie van LNV het verzoek gekregen te onderzoeken of het mogelijk is in Limburg een netwerk van vrijwilligers op te zetten die zich met de klachtenafhandeling gaan bezighouden. De stichting deed al ervaring met vrijwilligernetwerken op. Op het gebied van de broedgelegenheid voor de kerkuil en de bescherming van weidevogels zijn goede resultaten geboekt.

De Stichting IKL hoopt er in te slagen op niet al te lange termijn een redelijk dicht netwerk van vrijwilligers te hebben die vleermuisklachten afhandelen. De stichting zou een dergelijk netwerk met een beroepskracht kunnen ondersteunen.

Vrijwilligers kunnen een cruciale rol spelen bij de bescherming van vleermuizen. Door hun plaatselijke contacten en bekendheid met de situatie kunnen zij beter en sneller inspelen op allerlei ontwikkelingen. Eigenlijk gaan we er van uit dat deze vrijwilligers zich niet zullen beperken tot het afhandelen van klachten en zich op allerlei gebied bezig zullen houden met de bescherming van vleermuizen.

Nut en noodzaak van vleermuisgegevens voor een gemeente

*Dienst Milieu en Openbare Werken
Gemeente Arnhem*

De stad Arnhem ligt op de scheidslijn van gradiënten. Een stad op de grens van twee ecologische kerngebieden zoals aangegeven in het Natuurbeleidsplan: de Veluwe en het Rivierengebied. Een stad met zoveel gradiënten biedt ook veel leefplaatsen voor planten en dieren. Een stad omsloten door de natuur, een stad die ook het eigen natuurbeleid hoog in het vaandel heeft staan. Het is ook een stad in ontwikkeling, er is stadsvernieuwing en de stad wordt groter door stadsuitbreiding.

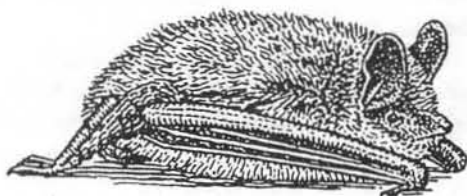
Het lijnenspel van stad en groen is een uitdaging voor de vleermuis. Wat is het nut en de noodzaak van vleermuisgegevens voor een gemeente?

Beleidsmatig zijn de uitgangspunten verwoord in de Groenstructuurvisie. De accenten voor architectuur, de ecologie en het gebruik worden daarin uitgewerkt. Deze aspecten zullen in de inrichting en het beheer van de groene ruimte van de stad vanuit het groenbeleid expliciet worden ingebracht. Arnhem is er trots op om binnen de gemeentegrenzen waardevolle verwinteringsplaatsen voor vleermuizen te vinden. Deze zijn dan ook planologisch beschermd.

Vanuit het beheer koersen we aan op het stimuleren van een breed spectrum aan natuurwaarden. Soms doen zich mogelijkheden voor, waarbij aandacht aan specifieke soorten zoals de vleermuizen kan worden gegeven. Bij het opknappen van een oude steenfabriek zijn enkele oude steenovens ingericht als

vleermuiskeider. Het eerste dier heeft zich daar al gevestigd. Naast het benutten van deze mogelijkheden is het ook zoeken naar nieuwe kansen. Hoe zijn de ervaringen elders bij het renoveren van gebouwen? De stad blijft in beweging. Er wordt gewerkt aan een nieuwe wijk met zo'n 6.500 woningen. Door inventarisaties zijn de waarden aan hogere planten en vogels in beeld gebracht. Van vleermuisgegevens was weinig bekend. De aandachtspunten hiervoor konden niet in beeld worden gebracht. Hopelijk geeft de vleermuisatlas een invulling van deze blanco vlek. De verandering van agrarisch gebied naar stedelijk gebied geeft een drastische omkering van de inrichting van het gebied. Gezien de grootschalige bebouwingsactiviteiten in ons land, moeten er toch een aantal algemene aandachtspunten te geven zijn die bij de inrichting van dergelijke gebieden, vanuit het overkoepelende vleermuisbureau zijn aan te dragen? Naast deze grote stadsuitbreiding veranderen ook kleine open terreinen in de stad van functie. In het kader van het bestemmingsplan werd het mogelijk onderzoek te doen naar de vleermuiswaarden van dit gebied. De vleermuizen van het nabijgelegen Kema-terrein blijken een route over de bouwlocatie te hebben in de richting van de Rijn. Met concrete aandachtspunten voor de inrichting van het terrein wordt de planvorming verder ter hand genomen en zal de bestemmingsplan-procedure worden afgerond.

Voor het samen op laten gaan van stad en natuur, en de natuur daarin een meer prominente plaats te geven, is een goede samenwerking met verschillende natuur- en milieugroepen nodig voor de uitwisseling van kennis en ervaring. Voor de natuur is dat noodzaak. De vleermuisatlas zal een bron van kennis en ervaring zijn, waaruit veel gemeenten zullen putten. De ervaringen die nu zijn opgedaan zullen ook resulteren in veel praktische informatie voor de alledaagse inrichting en beheerpraktijk.

Monumenten en vleermuizen

ir G.J. Luijendijk

Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Stichting
Federatie Monumentenwacht Nederland

Ooievaars op het stadhuis van Oudewater, muurbloemen op de ruïne van Brederode, muurhagedissen bij de Hoge Fronten, vleermuizen in Fort Rhijnauwen. Het zijn enkele voorbeelden in ons land waar de zorg voor monumenten en de zorg voor flora en fauna zeer nauw met elkaar verbonden zijn.

Het was dus heel logisch dat de Stichting Vleermuis-Onderzoek voor dit mini-symposium rond de presentatie van de nieuwe vleermuis-atlas ook de monumentenzorg uitnodigde om een voordracht te houden. Ik hoop een steentje te kunnen bijdragen aan het bereiken van het doel van deze dag om u een brede kijk te bieden op de wijze waarop de verzamelde gegevens in de praktijk gebruikt kunnen worden. Dat zal ik trachten te doen door u iets te vertellen over de monumentenzorg in Nederland in het algemeen, de rol van de Rijksdienst en de Monumentenwacht, twee belangrijke partners op het gebied van de monumentenzorg, de relatie met flora en fauna - en dan natuurlijk met name de vleermuis - en het streven naar een integrale aanpak. Tot slot zal ik iets zeggen over het praktisch nut van de nieuwe vleermuis-atlas. Echter, voordat ik dat doe wil ik de Stichting Vleermuis-Onderzoek eerst van harte gelukwensen met de verschijning van de Atlas. Ik heb begrepen dat deze publikatie het resultaat is van een inspanning die door veel vrijwilligers is geleverd. Zij verzamelden niet alleen de gegevens, maar verzorgden ook de tekst. Uit ervaring weet ik wat dat betekent; een felicitatie is daarom extra op zijn plaats.

Mijn kennis van vleermuizen is zeer beperkt. Van de lagere school herinner ik me het verhaal dat mensen ze vroeger aan de deurpost spijkerden om het kwaad bij hen weg te houden. En... ik zie ze wel eens vliegen. Letterlijk bedoel ik. Daar hield mijn kennis van vleermuizen - tot deze leerzame dag - zo'n beetje op. Wellicht dat velen van u zoiets hebben met betrekking tot het vakgebied waarin ik werkzaam ben. Ik zal proberen u in het kort te schetsen hoe de monumentenzorg in elkaar zit.

Monumentenzorg in Nederland

Omstreeks 1870 publiceerde Victor de Stuers "Holland op z'n smalst". Dat artikel was een openbare aanklacht tegen de verkwanseling van ons cultureel erfgoed. Niet alleen werden cultuurhistorisch waardevolle bouwwerken gesloopt, ook werden 'losse' onderdelen naar het buitenland verkocht. Met die aanklacht bereikte De Stuers dat het onderwerp op de politieke agenda werd geplaatst. Resultaat van de discussies was dat Victor de Stuers werd belast met het

ontwikkelen van rijksbeleid met betrekking tot monumentenzorg.

Naast het daadwerkelijk restaureren van grote objecten als kerken en kastelen richtte de aandacht zich rond de eeuwwisseling op het inventariseren van waardevolle bouwwerken die - om monument genoemd te mogen worden - ten minste vijftig jaar oud moesten zijn. Er werden uitvoerige lijsten aangelegd van monumenten van geschiedenis en kunst die onder andere aan dat ouderdomscriterium voldeden en derhalve voor 1850 gebouwd waren. Hoewel de juridische basis in de vorm van een Monumentenwet nog ontbrak lukte het met een stimulerend subsidiebeleid om monumenten in stand te houden. Halverwege de jaren vijftig diende het kabinet een wetsvoorstel in. De parlementaire behandeling vergde enige jaren, maar uiteindelijk kreeg Nederland in 1961 zijn Monumentenwet. Als monument werden aangemerkt "alle voor tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde" (artikel 1.b.1). De overige zeventig wetsartikelen gaan over beschermde monumenten en dat zijn "onroerende monumenten welke zijn ingeschreven in de ingevolge deze wet vastgestelde registers". Let wel: niet elk oud gebouw is een monument, en niet elk monument is een rijksmonument.

Monumentenzorg houdt in feite niets meer of minder in dan het voor de eeuwigheid in stand houden van cultuurhistorisch waardevolle objecten. Aangezien we die niet allemaal in een museum kunnen onderbrengen moet dat behoud voor de toekomst op een andere manier geregeld worden. De Monumentenwet en bijbehorende regelingen tracht daarin te voorzien. Zo is het onder andere verboden een beschermd monument te beschadigen of vernielen. En de eigenaar mag zonder schriftelijke vergunning zijn monument niet in enig opzicht wijzigen noch gebruiken op een wijze waardoor het wordt ontsierd. Daartegenover staat dat Onze Minister uit 's Rijks kas een uitkering kan verstrekken ten behoeve van het herstel en de instandhouding van beschermde monumenten.

De primaire taak op het gebied van de monumentenzorg werd bij de rijksoverheid gelegd. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg, precies vijftig jaar geleden ingesteld, werd belast met de procedurele zaken. De oude inventarisatielijsten werden weer voor

de dag gehaald en geactualiseerd. Daarna kon begonnen worden met de aanwijzing en registratie van rijksmonumenten. Uiteindelijk werden circa 44.000 objecten op de Rijksmonumentenlijst geregistreerd waaronder 2.500 kerken, 1.100 molens, 5.000 boerderijen en ruim 30.000 woonhuizen. Voor alle duidelijkheid: die objecten zijn niet allemaal eigendom van het rijk. Integendeel, circa 99% is eigendom van particulieren, bedrijven of organisaties. Vooral in de categorieën overheidsgebouwen, verdedingswerken en weg- en waterwerken vinden we een aantal bouwwerken dat eigendom is van de (rijks)overheid. U kunt daarbij bijvoorbeeld denken aan rechtbanken, kazernes en bruggen. Maar ook het Paleis op de Dam en het Rijksmuseum zijn rijksmonumenten in eigendom van het Rijk.

Enige jaren geleden startte de inventarisatie van objecten gebouwd in de periode 1850-1940. In totaal werden ruim 160.000 waardevolle bouwwerken geïnventariseerd.

Ongeveer 10% daarvan zal de status rijksmonument krijgen. Overigens biedt de Monumentenwet provincies en gemeenten de juridische mogelijkheid om bouwwerken, die van regionaal of lokaal belang zijn, de status van provinciaal of gemeentelijk monument te geven.

Door bezuinigingen in de sector - het totale rijksbudget liep in een jaar of tien terug van 180 naar ruim 85 miljoen - ontstond een grote restauratieachterstand. Een grootscheeps onderzoek toonde in 1993 aan dat er in tien jaar tijd ruim 1,4 miljard extra nodig zou zijn om die achterstand in te lopen. De resultaten van dat onderzoek dienden als basis voor het 'Strategisch Plan voor de monumentenzorg'. Hoewel dat plan vele goede elementen bevat ontbrak het noodzakelijke bijbehorende budget. Met moeite is het gelukt om voor een periode van vier jaar 275 miljoen extra te krijgen voor de monumentenzorg.

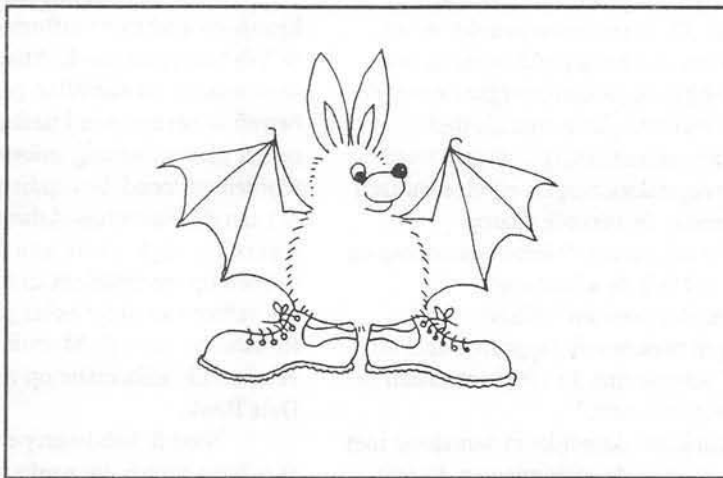
De rol van partners

Ik wil wat dieper ingaan op de rol van twee centrale partners in het veld van monumentenbescherming: de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Monumentenwacht. Monumentenzorg hoort tot het brede beleidsterrein van cultuur en is daarom ondergebracht bij het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Al vijftig jaar laat Onze Minister zich inzake monumenten adviseren door de Rijksdienst voor de

Monumentenzorg. Aan die dienst zijn ook de uit de wet voortvloeiende procedurele en toezichthoudende taken gedelegeerd. De Rijksdienst houdt zich derhalve bezig met de zorg voor rijksmonumenten in al zijn facetten. Tot tien jaar geleden nam de Rijksdienst de centrale plaats in de monumentenzorg. Niet alleen hield men zich bezig met beleidsontwikkeling, maar ook voor de waardstelling, vergunningen voor wijzigingen en subsidies voor restauraties werd door de Rijksdienst beslist. Bovendien waren medewerkers van de dienst direct betrokken bij restauratieplannen en hielden zij toezicht op de uitvoering daarvan.

Op grond van de Monumentenwet 1988 zijn echter belangrijke taken en bevoegdheden overgeheveld naar de gemeenten. Deze decentralisatie betekende voor de Rijksdienst een drastische verandering van positie en rol. De dienst staat wat meer op de achtergrond in een rol die minder uitvoerend maar meer adviserend en voorwaardenscheppend is. die voorwaarden betreffen

bijvoorbeeld het opzetten van regelingen voor de verdeling van het geld dat op de rijksbegroting is gereserveerd voor monumentenzorg. In mijn dagelijks leven ben ik directeur van de Stichting Federatie Monumentenwacht Nederland, één van die vele particuliere organisaties op het gebied van de

monumentenzorg. De Monumentenwacht heeft als ideëel doel het verval van monumenten doen voorkomen door het periodiek verrichten van bouwkundige inspecties en het uitbrengen van onderhoudsadviezen aan de eigenaars. "inspecteren om verval te voorkomen" en "Voorkomen is beter dan genezen" luiden onze deviezen.

De organisatie werd in 1973 opgericht om eigenaren een onafhankelijk advies te kunnen geven inzake monumenten-onderhoud. Gestart werd met een parttime ingehuurd inspectieteam. Anno 1997 hebben we in het hele land 44 teams fulltime op de weg. Samen inspecteren zij jaarlijks ruim 11.000 monumenten. Uitgangspunt van de Monumentenwacht is dat planmatig, preventief onderhoud de beste manier van monumentenzorg is. Daarin worden wij krachtig gesteund door onder andere de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

In het voorgaande zal duidelijk geworden zijn, dat de monumentenzorg zich primair richt op het in stand houden van het bouwwerk. Flora en fauna mogen raakvlakken hebben, maar vormen voor ons zeker geen hoofddoel. In het verleden werd rigoureuus korte metten

gemaakt met alles wat die instandhouding zou kunnen bedreigen. Inmiddels is duidelijk geworden dat niet alleen monumenten, maar ook planten en dieren worden bedreigd. De overheid is zich dat onder invloed van openbare discussies bewust geworden en heeft beleid ontwikkeld. Voor de Rijksdienst geldt dat niet zonder meer voorbij gegaan kan en mag worden aan ander rijksbeleid. Derhalve is ook de houding van monumentenzorgers bijgesteld, zodat bij restauraties voorzichtiger wordt omgegaan met flora en fauna. Het is dan van belang dat je tenminste basiskennis hebt van de materie. Al was het alleen maar om te weten welke belangen er in het geding zijn als er een keuze gemaakt moet worden.

Vanuit de taak als centraal kennisinstituut heeft de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in de afgelopen jaren veel bouwkundige en bouwhistorische informatie gepubliceerd en gebundeld in een losbladige uitgave: het Restauratie Vademecum. Hiervan is aan alle gemeenten een exemplaar beschikbaar gesteld als ondersteuning bij de nieuwe gedecentraliseerde monumentenzorg-taak. Over onderwerpen die in het Restauratie Vademecum zijn behandeld, worden ook regelmatig informatiebijeenkomsten georganiseerd. Zo vond in 1987 een bijeenkomst plaats met als titel "Natuurwaarden en monumentenzorg", waarin werd gesproken over muurvegetaties, vogels en vleermuizen in relatie tot monumenten. In vervolg daarop verschenen in 1990 de aflevering "Monumentenzorg en muurbegroeiing" en in 1992 de aflevering "Monumentenzorg en vleermuizen". Naast losbladige afleveringen maken ook rapporten deel uit van het Restauratie Vademecum. In 1996 verscheen de uitgave "Bomen en monumenten".

De Monumentenwacht komt dagelijks in aanraking met flora en fauna rond, op en in de monumenten die wij inspecteren. Met in het achterhoofd de primaire taak om het monument zo goed mogelijk in stand te houden gaan wij wisselend met flora en fauna om. Denkend aan de archeologische monumentenwachter die met een kettingzaag de begroeiing op grafheuvels te lijf moet en aan monumentenwachters die elke keer weer bergen vogelpoep moeten verwijderen hoor ik de woorden van professor Borgers. Hij zei dat er - zeker in Nederland - geen wilde natuur meer bestaat, alleen nog gewilde en ongewilde natuur.

In principe maken wij er in onze inspectie-rapporten altijd melding van als we vleermuizen aantreffen en we geven zelfs adviezen om ze te handhaven. Indien er geen onderhoudsactie vereist wordt zijn wij soms wat terughoudender met onze meldingen. In een aantal gevallen hebben wij namelijk onnodige of zelfs zeer verkeerde acties gezien. Het verhaal van de koster die slechts de lettergrepen 'muizen' in ons rapport had zien staan en prompt tientallen doosjes giftig muizentaruw in de kerk plaatste wil ik u niet onthouden.

Streven naar een integrale aanpak

De gedachte dat een monument op zichzelf staat

is reeds jaren geleden definitief losgelaten.

Monumentenzorg wordt vandaag de dag gezien als een integrale opgave, waarbij vele facetten een rol spelen, waaronder natuurwaarden. Bij een restauratie gaat het in de eerste plaats om het herstel van bouwkundige gebreken, maar het is mogelijk aandacht te besteden aan andere aspecten, zoals bijzondere flora en fauna. In die context denkt u natuurlijk aan vleermuizen, maar ik zou dat breder willen zien. Als aan de bestaande Objecten Data Bank ook gegevens over flora en fauna worden toegevoegd, kan die kennis worden gebruikt bij het opstellen van restauratieplannen, en een integraal plan voor de instandhouding van zoveel mogelijk monumentale - en natuurwaarden. Er zijn goede voorbeelden te noemen waar een ingrijpende restauratie zo werd gepland en uitgevoerd dat een vleermuiskolonie er nauwelijks door werd gestoord. Er zijn ook minder goede voorbeelden te noemen.

De Vleermuis-Atlas

Voor de integrale aanpak is enige algemene kennis en veel meer informatie op objectniveau nodig. Ik heb begrepen dat de Atlas algemene kennis bevat over soorten en aantallen per soort per regio. Wat dat betreft is het een goed naslagwerk. Aan de Atlas kan echter geen of weinig informatie op objectniveau worden ontleend. Bovendien zal van het totale bestand dat aan de Vleermuis-Atlas ten grondslag ligt waarschijnlijk maar een klein deel betrekking hebben op vleermuizen in rijksmonumenten. Het lijkt mij echter van groot belang dat u overleg voert met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg ten einde door u verzamelde informatie op te laten nemen in de Objecten Data Bank.

Naar ik heb begrepen is er in enkele provincies al contact tussen uw werkgroepen en de provinciale Monumentenwacht. Ook op die manier kan informatie worden uitgewisseld. Als genoemd overleg, al is het maar in een enkel geval, leidt tot een voor vleermuizen onschadelijke aanpak van bijvoorbeeld de bestrijding van houtaantasters dan heeft uw werk zin gehad. Vanuit de monumentenzorg gezien is dus niet in de eerste plaats de Vleermuis-Atlas zelf van belang, maar de deskundigheid van de organisatie achter de atlas. Daarmee kan worden overlegd over een manier om de verzamelde informatie zo goed mogelijk te benutten.

Vleermuizen in de landinrichting

Samenvatting van de bijdrage aan de Vleermuis-Atlas-presentatie op 15 maart van Cor Hemmer, Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden

De organisatie

De Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden (LBL) is een onderdeel van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV), met vestigingen in elke provincie. De dienst is een neutrale coördinator van landinrichtingsprojecten. In landinrichtingsprojecten worden de voorwaarden geschapen voor een zo evenwichtig mogelijke ontwikkeling van landbouw, landschap, natuur en recreatie. Op dit moment kunnen verzoeken voor inrichting komen van diverse belangengroeperingen, waarna de rijksoverheid de prioriteiten bepaalt, voor de toekomst wordt de provinciale overheid de opdrachtgever voor dergelijke projecten.

De spreker

Cor Hemmer (1950) is sinds 1973 werkzaam bij de Dienst LBL, waar hij zich o.a. bezighoudt met natuurontwikkeling en effectrapportage. Daarnaast is hij actief in de natuurbeschermingseducatie en is hij lid van de Vleermuiswerkgroep Drenthe. In die laatste hoedanigheid heeft hij de afgelopen jaren de zomerinventarisaties van vleermuizen gecoördineerd.

De vleermuizen

In landinrichtingsprojecten kunnen vleermuizen op verschillende manieren aandacht krijgen:

- via het beleid; op een aantal plaatsen geeft met name de provinciale overheid de vleermuis, meer of minder expliciet, aan als soort die aandacht verdient; -via belangengroepen die op basis van lokale kennis aandacht vragen voor vleermuizen;
- via LBL zelf, als tijdens het werk blijkt dat concrete maatregelen op eenvoudige wijze in uitvoering kunnen worden genomen.

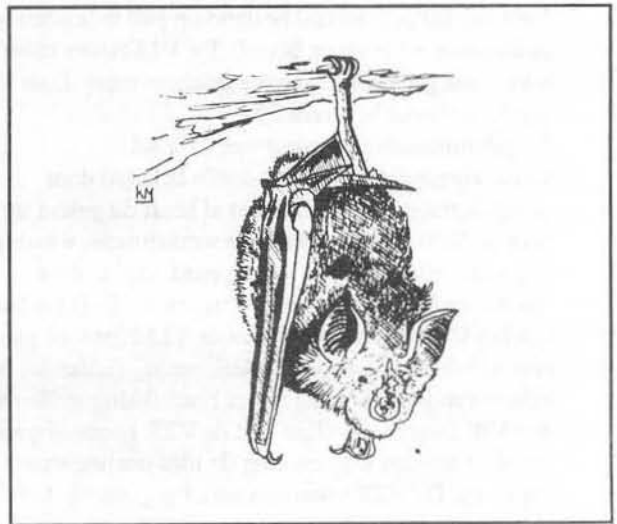
Overigens is het zo dat ook als vleermuizen niet expliciet als doelsoort worden genoemd, ze wel degelijk kunnen meeliften met:

- maatregelen die dienen ter ondersteuning van de ecologische infrastructuur, waardoor de hoeveelheid trekroutes toeneemt;
- maatregelen ter vergroting van de soortenrijkdom (insekten) van een gebied, waardoor de foerageermogelijkheden toenemen
- maatregelen ter instandhouding van waardevolle kleine elementen, waardoor bijvoorbeeld waardevolle bomen een betere bescherming krijgen

Stichting Vleermuisbureau; jaarverslag 1996

De stichting Vleermuisbureau is in 1994 opgericht door de VLEN/svo om het gebruik van vleermuisgegevens in de natuur- en landschapsplanning in Nederland te stimuleren en onderzoek en inventarisaties, vooral ten behoeve van natuurbeheer, te stimuleren en uit te voeren. De SVB handelt gegevensaanvragen af namens de VLEN/svo en vraagt daar een vergoeding voor van de opdrachtgevers. Uit de opbrengsten worden vergoedingen betaald aan de provinciale werkgroepen en de VLEN voor het mogen gebruiken van de gegevens en worden betalingen verricht aan de opdrachtnemers, die bij voorkeur in de regio waar een opdracht speelt worden gezocht. Voorts heeft de SVB een financieel beheerder in dienst (Chris Breider) en een acquisiteur/projectcoördinator (Ludy Verheggen).

Daarnaast verzorgt de SVB de uitgave van publicaties de brochure over winterverblijven in 1995 en de brochure 'vleermuizen, bomen en bosbeheer', die eind 1997 het licht zal zien.

Samenwerking en contacten

1996 was een overgangsjaar waarbij de raakvlakken tussen de SVB en de VZZ ten aanzien van het verstrekken van gegevens aan derden intensief zijn verkend. De samenwerking tussen beide organisaties is mede daardoor in 1996 verbeterd en kon ook in 1997 worden voortgezet.

Ook met Stichting de Lierlei, het projectenbureau van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg (NHG), dat (in 1996) met hetzelfde oogmerk is opgericht als de SVB, maar dan voor een breed scala aan flora- en faunagroepen, zijn intensieve contacten onderhouden in 1996. Vooralsnog zijn door de SVB in opdracht van de Lierlei twee opdrachten in 1996 voor Rijkswaterstaat en de Gemeente Maastricht uitgevoerd.

De naamsbekendheid die de VLEN en de SVB bij (potentiële) opdrachtgevers hebben gekregen in de

afgelopen jaren is verreweg de beste garantie gebleken voor het opbouwen van een vertrouwensrelatie, waarop in toekomst voortgebouwd kan worden. Om meer bekendheid te krijgen, is in twee tijdschriften uitgebreid publiciteit gegeven aan het werk van de SVB en de VLEN. 'Bomennieuws' van de Bomenstichting publiceerde het artikel 'Vleermuizen en bomen' en in 'NG Magazine', het weekblad van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, verscheen 'Natuurwaarden af te meten aan aantallen vleermuizen'.

Dit heeft weliswaar niet tot veel nieuwe gegevensaanvragen geleid, maar heeft zeker wel gezorgd voor een grotere naamsbekendheid.

Bestandsbeheer

Het beheer van de waarnemingen van vleermuizen in Nederland berust bij de SVO. Sinds 1995 hebben de provinciale werkgroepen, die hun eigen gegevensbeheer gingen voeren, daarin een steeds grotere rol gespeeld. In 1996 leidde deze situatie echter herhaaldelijk tot vertraging in de afhandeling van aanvragen, omdat een aantal werkgroepen na afloop van het Vleermuis Atlas Project geen actief beleid meer voert om het provinciaal bestand op peil te houden wat de kwaliteit en omvang betreft. De VLEN/svo voert echter ook geen actief gegevensbeheer meer. Daar komt nog bij dat voor het landelijke Zoogdiermonitoringproject van de VZZ monitoringgegevens apart worden beheerd door 'Zoogdiermonitoring'. Al met al heeft dit geleid tot een voor de SVB onoverzichtelijke werksituatie, waarbij het gegevensbeheer sterk is versnipperd. Om in deze situatie verbetering te brengen neemt de SVB het beheer van het VAP-bestand over van de VLEN/svo en gaat de provinciale werkgroepen ondersteuning bieden bij het beheer van gegevens die zij ter beschikking stellen aan de SVB. Daarnaast zullen met de VZZ goede afspraken gemaakt moeten worden over de uitwisseling van gegevens. De VZZ voert een actief gegevensbeheer waarbij gegevens (losse waarnemingen en monitoringgegevens) van dezelfde provinciale werkgroepen worden betrokken én het verstrekken van zoogdiergegevens (incl. vleermuizen) is ook bij de VZZ in een stroomversnelling geraakt.

Projectenoverzicht 1996

De sombere gedachte van Jeroen Reinhold bij zijn vertrek in 1995, dat de toekomst van de SVB hem zorgen baarde, omdat het aantal opdrachtgevers beperkt was en de opdrachten onregelmatig binnenkwamen, is, door de projecten die in 1996 zijn uitgevoerd, niet bewaarheid.

Het boekjaar 1996 werd afgesloten met een overschot van f 7.074,-. De lopende projecten (zowel inventarisatie- als interpretatieopdrachten) leverden f 65.717,- op aan inkomsten. Van het totaal te besteden budget van de stichting is 62% uitgegeven aan de uitbetaling van opdrachtnemers. De rest is overhead, waarvan de partime-medewerkers en de algemene stichtingskosten zijn betaald. Hiertoe behoren ook een

bijdrage aan de VLEN van f 1000,- en een bijdrage aan het vleermuiscongres in Veldhoven. van f 800,-.

In 1996 zijn 28 contacten met opdrachtgevers geweest voor het verstrekken van vleermuisgegevens; 3 inventarisatieopdrachten en 25 interpretatieopdrachten. Deze contacten hebben geleid tot 14 betaalde opdrachten. Door gebrek aan inventarisatiegegevens moesten helaas vijf aanvragen worden afgewezen.

In het kader van Milieu Effect Rapportages zijn negen opdrachten uitgevoerd. Vijf daarvan hadden betrekking op dijkverbeteringen langs de Waal (Oijen-Lithoijen-Lith, Haaften, Doornenburg-Huissen, Loenen-Lent en Culemborg) in opdracht van LB&P. LB&P heeft de SVB ook verzocht een rapportage te verrichten van de vleermuiswaarden in het invloedsgebied van de Noordwest-Tangent, een nieuwe snelweg bij Tilburg. Voor Brons + Schenkeveld werd onderzocht hoe de verbreding van de A2 (Utrecht-Amsterdam) het beste kan worden ingepast in het landschap. Voor Bureau Waardenburg is de vleermuisfauna in het invloedsgebied van de Rijksweg 15 Varsseveld-Enschede in kaart gebracht, en voor Rijkswaterstaat is via stichting de Lierlei een interpretatie en inventarisatie uitgevoerd ten behoeve van de MER A2 passage bij Maastricht. Voor diezelfde stichting is in opdracht van de Gemeente Maastricht gewerkt aan een evaluatie van het monitoringprogramma aan vleermuizen (winterverblijven) tegen de achtergrond van de totale vleermuispopulaties in de gemeente. De gemeente heeft hiermee een beter inzicht gekregen in de waarde van wintergegevens in de ontwikkeling van een natuurmeetnet in de gemeente, en hoe het monitoringsysteem voor vleermuizen verbeterd kan worden.

In 1996 werd in opdracht van het IKC-natuurbeheer een start gemaakt met een monitoringonderzoek in twee voorbeeldterreinen voor natuurontwikkeling in de uiterwaarden van de Rijn en de IJssel; de Blauwe Kamer en de Duursche Waarden. Voor het Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling is samen met de VZZ ten behoeve van de Watersysteemverkenningen een artikel gemaakt van de zoogdierwaarden langs de Rijn en zijn zijtakken.

Tot slot voerden de SVB en de Vlinderstichting gezamenlijk namens de Vereniging Onderzoek Flora en Fauna (VOFF) de eindredactie en coördinatie van het Jaarboek Natuur 1997, waaraan alle Particulier Gegevensleverende Organisaties een bijdrage hebben geleverd. Deze opdracht werd uitgevoerd voor het IKC-natuurbeheer. En in opdracht van de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen (Stichting PHB) was al in 1995 begonnen met een inventarisatie op ca. 30 buitenplaatsen in de provincie Utrecht. Dit inventarisaties zijn in 1996 afgerond. Beide laatste opdrachten zijn in 1997 afgerond.

Dit leidt tot het volgende overzicht van SVB-producten:

- Vleermuizen in het invloedsgebied van de Noordwest-Tangent Tilburg, 1996 door Ad van Poppel.
- Vleermuizen, door Floor van der Vliet i.s.m. Kees Mostert. In: Zoogdieren, Watersysteemverkenningen RIZA, door Dennis Wansink & Floor van der Vliet.
- Vleermuizen, door Jos Cobben en Ludy Verheggen. In: Bijzondere natuurwaarden in Maastricht, 1996. Stichting de Lierlelei.
- Vleermuizen in het invloedsgebied van de RW15 Varsseveld-Enschede 1996, door Rudy van der Kuil.
- Vleermuizen in het invloedsgebied van de Rijksweg A2 passage Maastricht 1996, door Martijn Boonman.
- Monitoring van vleermuizen in de voorbeeldgebieden natuurverkenningen de Blauwe Kamer en de Duursche Waarden 1996, door Kamiel Spoelstra.
- Vleermuizen langs de A2 Amsterdam-Utrecht; consequenties van de verbreding van de A2 1996, door Floor van der Vliet.
- Vleermuizen op Utrechtse Buitenplaatsen 1997, door Floor van der Vliet met bijdragen van Hans Huitema, Zomer Bruijn, Jan Buys, Eric Jansen, Arjan Boonman, Martijn Boonman en Rogier Lange.
- Jaarboek Natuur 1997; winst- en verliesrekening van de Nederlandse natuur, in druk, door VOFF onder eindredactie van Kars Veling, Ludy Verheggen en Inge van Halder.

De oproep van Jeroen Reinhold in het jaarverslag over 1995 (zie VLEN-Nieuwsbrief No 20) om ook vooral ná het Vleermuis Atlas Project verspreidingsgegevens van vleermuizen te blijven verzamelen en te blijven doorsturen blijft actueel. Voor een optimaal gebruik van vleermuisgegevens in de natuur- en landschapsplanning in Nederland, en het op peil houden van het gegevensbestand aan vleermuizen, moeten we doorgaan met inventariseren en 'hokken vullen'. De uitgave van de Vleermuisatlas begin 1997 en de publiciteit daaromheen heeft de vraag naar verspreidingsgegevens bij groene en grijze adviesbureau's, de Rijksoverheid, de Provincies en lagere overheden weer aangewakkerd. Op de schouders van ieder van ons die ook maar enigszins betrokken is bij de VLEN en de SVB, rust de taak om op deze vraag een passend antwoord te geven, uiteraard in goed overleg met de provinciale werkgroepen. Laat die batdetector daarom niet in de kast liggen, maar trek er op uit, doe verslag van al je waarnemingen en maak ook anderen deelgenoot van je nachtelijke speur- en spiedtochten door bos, veld en beemd. Voor het insturen van waarnemingen kunnen de oude VAP-formulieren worden gebruikt. Deze kan je sturen naar de SVB of de provinciale werkgroepen.

Ludy Verheggen

Verkoop artikelen

Voor bestelling van artikelen bij de vleermuiswerkgroep en het Oost Europa Fonds (BSFFEE) zijn twee verschillende postbankrekeningen geopend.

Vleermuiswerkgroep-VZZ

Bij de Vleermuiswerkgroep zijn de volgende artikelen verkrijgbaar:

- *Handleiding voor het inventariseren en determineren van Nederlandse vleermuissoorten met behulp van batdetectors* (Helmer W., H.J.G.A. Limpens & W. Bongers 1987). Prijs 12,50.
- *Referentiecassette: Herkenning van Nederlandse vleermuissoorten aan hun geluid; geluidscassette plus toelichting* (Limpens H.J.G.A. & H. Hollander 1992). Prijs f17,50,-.
- *Proceedings of the first European batdetector workshop* (Kapteyn K. (red.) 1992). De vooralsnog unieke uitgave van een (de eerste) Europese batdetectorworkshop die in 1991 in Gorssel gehouden werd. Het bevat de verslagen van de voordrachten die gehouden werden en de resultaten van de inventarisaties die tijdens de workshop uitgevoerd werden. 128 pag. Prijs f25,-.
- *De Nederlandse Vleermuizen. Bestandsontwikkelingen in winter- en zomerkwartieren* (Daan S. et al. 1980). 118 pag. Prijs f4,50.

Deze artikelen zijn te bestellen door het verschuldigde bedrag (vermeerderd met f 2,50 aan verzend- en administratiekosten), onder vermelding van het gewenste artikel en aantal, over te maken op giro 6236600 van de Vleermuiswerkgroep Nederland te LEEUWARDEN. Vermeld ook steeds dat het om een bestelling gaat. Prijswijzigingen voorbehouden.

vzz

Bij de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming zijn verkrijgbaar:

- *Zoogdiermonitoring; een studie naar de haalbaarheid van een Meetnet Zoogdieren* (Wijs de W.J.R. 1994). Uitgave VZZ/VLEN/SVO, 84 pp. Prijs f12,50 (incl. porto).
- *Bouwplaat dwergvleermuis*. Prijs f5,- (incl. porto).
- *Atlas van de Nederlandse vleermuizen* Prijs f49,50 (incl. porto)

Deze artikelen kunnen besteld worden door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgiro 203737 t.n.v. VZZ te Utrecht o.v.v. het gewenste artikel en aantal.

BSFFEE

Bij het Bat Support Fund For Eastern Europe zijn de volgende artikelen verkrijgbaar:

- *Atlas van de Nederlandse vleermuizen 1970-1984, alsmede een vergelijking met vroegere gegevens* (Glas G.H. 1986). Prijs f32,50. Voor lezers van de Nieuwsbrief, voor zolang voorradig, slechts f10,-.

- *European Bat Research 1987* (Hanák V., I. Horáček & J. Gaisler 1989). De normale prijs van deze uitgave van meer dan 700 pagina's bedraagt f118,50. Via de 'Stichting' kan dit unieke boek bij het Bat Support Fund for Eastern Europe (BSFFEE) met meer dan 40% korting worden aangeschaft voor de prijs van slechts f60,- (excl. f7,50 verzendkosten voor verzending binnen Nederland en naar België en Luxemburg. Voor de overige landen bedragen deze kosten f13,50).

- *Lynx.*

Themanummer van de First International Bat Conference, Tsjechoslowakije 1968.

De verhandelingen van deze conferentie werden gepubliceerd in een speciaal nummer van het tijdschrift 'Lynx'. Een deel van de verhandelingen heeft betrekking op vleermuisonderzoek in Nederland. Het BSFFEE heeft de hand weten te leggen op de laatste exemplaren van deze uitgave. Prijs f22,50 (excl. f6,- verzendkosten voor Nederland, België en Luxemburg, verzendkosten voor overige landen f9,50). Bij het tegelijkertijd bestellen van beide uitgaven: European Bat Research 1987 en Lynx, vervallen de verzendkosten voor het nummer van 'Lynx'.

BSFFEE-artikelen kunnen besteld worden door overschrijving van het verschuldigde bedrag (incl. porto), onder vermelding van het gewenste artikel, op postbankrekening 351873, ten name van het Bat Support Fund For Eastern Europe te Leiden. Dit fonds verleent materiële steun in de vorm van onderzoeksmaterialen en vakliteratuur aan vleermuisonderzoekers- en beschermers in Oosteuropese landen. Deze diensten worden voor een deel gefinancierd uit de opbrengst van de verkoop van artikelen. U kunt uw collegialiteit naar Uw mede vleermuisonderzoekers- en beschermers in Oosteuropese landen ook tot uitdrukking brengen door een gift over te maken op het hierboven vermelde rekeningnummer. Bij bestellingen per girotel dient u bij de mededelingen ook uw adres te vermelden.

advertentie

BioQuip

Het adres voor vleermuisdetectors

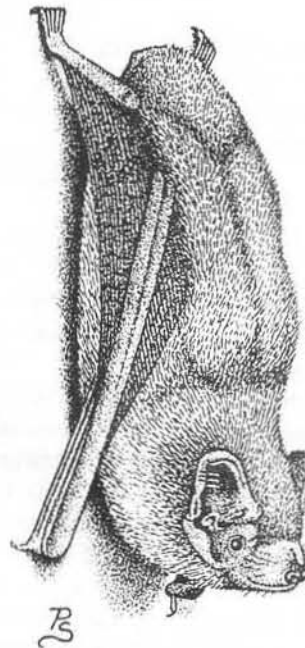
-ook te gebruiken voor krekels en sprinkhanen-

tevens veerunsters
en zoogdiervallen

Voor informatie:

Esther de Boer van Rijkstraat 13
2331 HH LEIDEN
Tel: 071 - 5314979
Fax: 071 - 5766268

(ook tijdens avonden bereikbaar)

Subscription to the Newsletter from abroad: send the amount of money required (Hfl 17,50) cash in Dutch currency to VLEN, Floor van der Vliet, Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ AMSTERDAM, or send a signed eurocheque in Dutch currency (in this way you save extra bankcosts!) to Postbox 190, 6700 AD Wageningen, Netherlands.

Adressen

- **VERENIGING VOOR ZOOGDIERKUNDE EN ZOOGDIERBESCHERMING (VZZ)**

Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT
tel (030) 2544642; fax 030 2518467

- **VLEERMUISWERKGROEP-VZZ**

Lutherse Burgwal 24,
2512 CB 's-GRAVENHAGE
tel (070) 3652811

Voorzitter: Peter Lina (071) 5314979

Esther de Boer van Rijkstraat 13, 2331 HH LEIDEN

Secretaris: Rudy van der Kuil (070) 3652811

Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-GRAVENHAGE

Penningmeester: Floor van der Vliet (020) 6828216

Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ AMSTERDAM

- **ZOOGDIERMONITORINGPROJECT**

Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT
(030) 2544642

Projectleider: Rombout de Wijs (036) 5346338

Pimpemelstraat 6, 1314 JL ALMERE

Coördinator: André Kaper (0570) 636905

Molenbelt 66, 7413 XJ DEVENTER

- **WINTERWERK**

Mergelgroeven: Jos Cobben (043) 3252776

Prins Bisschopssingel 1-h, 6212 AA MAASTRICHT

Overige objecten: Gerhard Glas (026) 4432879

Beatrixstraat 2, 6824 LR ARNHEM

Voor het inzenden van monitoringgegevens:

ZOOGDIERMONITORING

Antwoordnummer 8847

3500 ZK Utrecht

Voor het inzenden van losse waarnemingen:

- **STICHTING VLEERMUISBUREAU**

Postbus 190, 6700 AD WAGENINGEN

tel: (046) 4742357; faxmodem 046 4742357

Voorzitter: Rudy van der Kuil (070) 3652811

Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-Gravenhage

Secretaris: John van Vliet (0570) 625325

Rielerweg 12, 7416 ZG Deventer

Leden: Jan Buys, Floor van der Vliet

Staf: Chris Breider, Ludy Verheggen, Floor van der Vliet

- **STICHTING VLEERMUISONDERZOEK**

p/a dhr. J.C. Buys (0346) 250561

Silversteyn 53, 3621 PC BREUKELEN

Voorzitter/penningmeester: Jan Buys (0346) 250561

Silversteyn 53, 3621 PC BREUKELEN

Secretaris: John van Vliet (0570) 625325

Rielerweg 12, 7416 ZG Deventer

Lid: Floor van der Vliet

PROVINCIALE COÖRDINATOREN

FRIESLAND: Marten Zijlstra (0511) 462637

Lauwermansstraat 22, 9551 BB BURGUM

GRONINGEN: Rob Koelman (050) 3128698

Alexanderstraat 2-A, 9724 JW GRONINGEN

OVERIJSEL: Roel Hoeve (0527) 243001

D. v. Bourgondiëstraat 57, 8325 GG VOLLEHOVE

DRENTHE: Rob van Es (052) 2472951

Stofakkers 53, 7963 AM RUINEN

FLEVOLAND: Rombout de Wijs (036) 5346338

Pimpemelstraat 6, 1314 JL ALMERE

NOORD-HOLLAND: Kees Kapteyn (072) 5280556

Abelenstraat 31, 1829 EG OUDORP

Waarnemingen: Dienst Ruimte en Groen, t.a.v. Kees Kapteyn, afd. O

& I, Antwoordnummer 25, 2000 VC HAARLEM

ZUID-HOLLAND: Kees Mostert (015) 2145073

Palamedesstraat 74, 2612 XS DELFT

Monitoring: Rudy van der Kuil (070) 3652811

Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-GRAVENHAGE

UTRECHT: Zomer Bruijn (033) 4622974

Nieuwstraat 23, 3811 JX AMERSFOORT

Monitoring: Eric Jansen (030) 2722644

Vermeulenstraat 164, 3572 WT UTRECHT

GELDERLAND: VLEGEL, Gerhard Glas (026) 4432879

Beatrixstraat 2, 6824 LR ARNHEM

Monitoring: Marc Schols (0412) 403138

Molenweg 11, 5351 ES BERGHEM

Waarnemingen: VLEGEL

Antwoordnummer 2426, 6800 VJ ARNHEM

NOORD-BRABANT: VWG-NB, Peter Twisk (073) 6445664

Jan Mosmanslaan 19, 5237 BB 's-Hertogenbosch

Monitoring: Fons Aelberts (0493) 691534

Heesakkerweg 43, 5721 KN ASTEN

Waarnemingen: VWG-Noord-Brabant

Antwoordnummer 10753, 5200 WB 's-HERTOGENBOSCH

LIMBURG: Jan Kluskens (0495) 634502

Kruiszijweg 6, 6034 RZ NEDERWEERT

Monitoring: Ludy Verheggen (046) 4742357

Breiterstraat 57, 6165 VN GELEEN

ZEELAND: Nanning-Jan Honingh (0113) 649428

Rozenstraat 11, 4434 AL KWADENDAMME

Kopij voor het volgende nummer
inzenden vóór 1 februari 1998